

2014 • 6

LXVII. évfolyam • június

művelődés

közművelődési havilap

www.muvelodes.ro

TARTALOM

Könyvünnepek

Régizene
Fesztivál

Bábszínház

Nyitott szemmel

Outsider art

A somlyóújlaki
templom titkai

Régi
szakácskönyvek

Áprily-estek

Ősrobbanás, ma

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Benkő Judit
Egyed Ákos
Guttman Szabolcs
Kása Zoltán
Kötő József
Péter István
Pozsony Ferenc
Székely Sebestyén
Széman Péter
Szikszai Mária

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Benkő Levente
Péter János

Postacím:

40015 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
Of. op. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.ro
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.ro,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO69TREZ2165010XXX022278.
Adószám: 9549909.

ISSN 1221 - 8693

Támogatók:

Kolozs Megyei Tanács
Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro

Ára 3 lej

Tartalom

Dávid Gyula: 2014 magyar könyv-ünnepére. 3

közösség

Benkő Judit: Szubjektív Régizene Fesztiválhangulatok 4

színpad

Palocsay Kisó Kata: Bábszínház az egész világ (3.) 8

kibeszélő

Laczkó Vass Róbert: Nyitott szemmel VII. Albánia megszelídítése – 1. rész 11

galéria

Deuten-Makkai Réka: Az Írisz Ház-díj és a romániai outsider art 15

enciklopédia

Zsigmond Attila: A megfejtetlen titok igézete 18

Bányai Réka: Ínycsiklandó könyvek tárlata 22

könyvesház

T. Veress Éva: Az Áprily-estek bűvöletében 25

Bántó István: A bukaresti magyarok nyomában 26

tudomány

Mócsy Ágnes: Ősrobbanás, ma 28

hírek

Meghívó a XXI. Bartalis János versmondó/énekelte vers vetélkedőre 31

Adj, király, katonát! – Adj további olvasnivalót!. 31

Lapszámunk szerzői:

Bántó István – ny. újságíró, műfordító, Bukarest
Zsigmond Attila – lelkész, Fugyivásárhely
Benkő Judit – muzikológus, újságíró, Kolozsvár
Dávid Gyula – irodalomtörténész, Kolozsvár
Deuten-Makkai Réka – művészettörténész, Viadin, Hollandia
Laczkó Vass Róbert – színművész, Kolozsvár
Mócsy Ágnes – elméleti fizikus, Kolozsvár, New York
Palocsay Kisó Kata – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
T. Veress Éva – ny. egyetemi tanár, Kolozsvár
Bányai Réka – könyvtáros, Marosvásárhely

A címlapon Deák Endre (1952–2012) és Keresztesi Ildikó látható. Ádám Gyula felvétele.

A hátsó borítón a csíksomlyói pünkösdi búcsúra induló gyimesi csángó keresztalja.

Ádám Gyula felvétele.

A harmadik oldalon, Dávid Gyuláról készített kép Horváth László felvétele.

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS – Kolozsvár

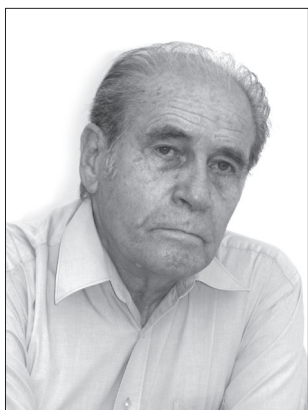
Lapterv: Könczey Elemér

Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok: IDEA és GLORIA nyomda – Kolozsvár

Igazgató: Nagy Péter

2014 magyar könyv-ünnepére

Nyolcvanöt éve annak, hogy ünnepe van nálunk a könyvnek. Nyolcvanöt éve, hogy Supka Géza kezdeményezésére 1929. május 12-én, Budapesten megrendezték az első könyvnapot, s ez azóta minden évben megismétlődik. Egyetlen év maradt ki a nyolcvanötéből – talán erre is érdemes emlékezni –, a Magyar Forradalom leverését követő 1957-es, amikor egy idegen fegyverek védelmében berendezkedő hatalom megtorlása a Magyar Írószövetséget is elérte, s írók tucatja került börtönbe a Forradalommal való azonosulása, együttérzésének kinyilvánítása miatt.

Ünnepe van nálunk a könyvnek, hetven éve nem csak Budapesten, hanem egyre több vidéki városban, sőt újabban a határokon túl is. Kolozsváron már 1941 és 1946 között és most 2011 óta immár negyedszer. Ilyenkor – az alapító javaslata szellemében – író és közönség közvetlen kapcsolatba kerül egymással: ezrek, tízezrek szorongnak a szabadban (Budapesten hagyományosan a Vörösmarty téren – Kolozsvárt az idén a Bánffy-palota árkádjai alatt) felállított könyvsátrak között, lapozgatják a könyveket, találkoznak írókkal, költőkkel, „ingujban, kötetlen, bohém formában”, ahogy Supka Géza annak idején a maga javaslatában megfogalmazta.

Ennek a könyv-ünnepnek napjainkban egyre nagyobb a jelentősége. Egyre fontosabb az, amit kifejez: hogy az irodalom nem lehet meg közönsége nélkül, s a közönség sem irodalom nélkül. Mert az író soha sem önmagának ír. Az írás a gondolat továbbadásának eszköze, s a papírra bízott gondolat attól válik teljessé, ha van, aki átveszi, befogadja – még akkor is, ha ez a befogadás a körülmények szorításában pillanatnyilag (sokszor évekre-évtizedekre) akadályokba ütközik. S mert az Olvasónak – így, nagybetűvel – szüksége van arra, hogy valaki kimondja azt, amit önmagáról és a világról érez, amit gondol. Aztán meg a könyvekbe foglalt gondolat átvétele és továbbgondolása teszi az olvasók sokaságát közösséggé, s a közösen megtalált érzés és gondolat a közösséget hatalommá. Ezt felismerve találta ki a hatalom a „tiltott könyvek jegyzékét”, ezért rakatta máglyába és égette el, vagy hordatta papírmalomba azokat a könyveket, amelyekben az ő számára félelmet keltő gondolatok fogalmazódtak meg. Márpedig hatalom vagyunk: mert a könyv és a könyvekbe foglalt gondolat túléli a máglyákat és azokat, akik őket kitalálják. A gondolat szabad, s a könyv ennek a szabadságnak az elpusztíthatatlan jelképe. Ez az író számára is ajándék, vigasztalás és felelősség. Író és közönség kapcsolatának, a könyvbe foglalt gondolat közösségteremtő és -megtartó hatalmának talán keresve sem lehetne bizonyítóbb erejű példáját mondani, mint ha azt mondom: Kányádi Sándor.

Könyvbe foglalt – de az ő esetében tegyük hozzá azt is, hogy „... és a könyvből ki-lépő”. Ha valaki volt övele együtt író-olvasó találkozáson, ha figyelte csillogó szemű gyermekek és komoly felnőttek azonosulását a költővel, akkor tudhatja, miről beszélnek. Ő és a verse elképzeltetetlen a közösség nélkül. Gyermekek nélkül, akiket köréje ültetnek és fogva tartanak a „napsugár-versek”, vagy a „Küküllő-kalendárium” muzsikáló strófái, felnőttek nélkül, akiknek „Gyilkos epigrammákkal vemhes idők”-ben torkunkra fagyasztották a szót. Akik „fától fáig” tántorogtunk a félelemtől. Akikben, egy atomjaira bomlasztott közösségben, már a remény is alig pislákkolt, hogy eljő értünk egy felmentő sereg, hogy megtart bennünket az „éjjel utáni nyelv”. A költő – mint a pacsirta – akkor is, pórázon is, énekelt. S különös jelentést kapott az a – különben egy kisleánytól kölcsön vett – mondása: „A vers az, amit mondani kell.” Mi pedig megtanultunk tőle „félvén se félve” fütyülni a körülöttünk egyre sötétedő erdőben. Behúzódni a „kőnél, cserefánál erősebb igéből” épített várai menedékebe, s mondani, továbbmondani a verseit. Magunk és egymás bátorítására. Negyedszázada lezárult életünknek az a korszaka – „holtvágányra döcögött a vörös villamos”, írta valamikor, s ehhez negyedszázaddal később legfeljebb egy kérdőjelet tehetünk hozzá. Egyébként ebben a „megváltott és meg nem váltott világ”-ban, ma is azt érezzük, hogy kimondja a mi gondolatainkat, a mi érzéseinket, a mi örömeinket és a mi aggodalmainkat. Amerre ő jár, amerre verseit mondja – ma is sodró erővel –, ott közösség teremődik körülötte: kicsik és nagyok, a világra most eszmélkedők és a világgal a maguk mindennapi harcát vívók.

„Valaki jár a fák hegyén” – előttünk? Közöttünk? Velünk.

2014 könyv-ünnepére az ő – könyvnapjainkkal egyidős – születésnapja közelében, az ő köszöntésével lesz teljes.

Sándor Kányádi

Benkő Judit |

Szubjektív Régizene Fesztiválhangulatok

Kezdő zenetanárként, ha jól emlékszem 1983-ban ültem ki először a Mikó-vár udvarára régizene-fesztiválozni, lelkesen tapsolni Simó Jóskaéknek (a „kájónisoknak” és a „barozdásoknak”), Török Csorja Viola ragyogó sepsiszentgyörgyi gyermekcsapatának és a többieknek. A szemtelenül fiatal és szépséges Keresztesi Ildikó korhű eleganciájában valóságos várúrnőnek tűnt, a jóformán megállás nélkül szorgoskodó bukaresti tévések pedig Boros Zoltánnal pár napra zenei központtá élnétkítették Csíkszereda nyugis alaphangulatát. Barabás István biztatására írtam először összefoglalót az eseményről A Hét-ben, 2010 óta pedig rádiósként, mikrofonnal „hallgatózom” a fesztiválon...

Rohanó világunkban sajátos élményt jelenthet a régmúlt idők zenéjének „felfedezése”, illetve felfedeztetése, hiszen általuk letúnt idők életformájából, hétköznapjainak és ünnepeinek menetéből, hangulatából is megérezhetünk valamit. Múlt idők dallamainak meg-

szólaltatása, népszerűsítése a hetvenes, nyolcvanas évek meghatározó jelensége, mozgalma, valóságos divatja volt, amelynek egyik legfontosabb hazai fórumaként jött létre a Csíkszeredai Régizene Fesztivál. A régizene éveken át amolyan rejtjeles üzenetként is működött, amelyet megfelelő „játékszabályok” révén el kellett fogadtatni az ügyeletes „elvtársakkal” is. Mostanság természetesen már nincs szükség ilyen-szerű „játékokra”, a régizene a megváltozott viszonyok között is életképes, népes rajongótábora is van.

Csíkszeredában ez a történet az 1980-as első Régizene Fesztivállal kezdődött, s utóbb is szorosan kapcsolódott a régizene-mozgalomhoz. A műfaj és a mozgalom tudatosította, hogy egykor Erdély területén virágzó zenekultúra volt, fantasztikus lelkesedést ébresztett, erősítette az összetartozás-érzést, sőt, valóságos divattá is vált. Itthon egy 1979-es Kájoni-émlékhangverseny, Magyarországon egy Balassi-émléket jelentette az első régizene-rendezvényeket, s a két kezdeményezés nagyon gyorsan találkozott és össze is fonódott. Mondhatnánk, a régizeneszerek közös rendezvényekkel, a maguk módján már akkoriban megkezdtek a határok bontogatását.

Harmincadik évfordulóján, 2010-ben a három évtizedes múlt történetét, eredményeit jubileumi fesztiválprogram kívánta Csíkszeredában feleleveníteni, jelentőségét tudatosítani, sőt, értékelni. A fesztivál kezdeményezőinek, a „barozdásoknak” és „kájónisoknak” jelenléte nyilvánvaló érzelmi többletsúlyát adta a jubileumi rendezvénynek. A kerek évforduló kapcsán kijárt a fesztiválnak az ünneplés, de csak huszonhatszor kerülhetett rá sor, 1986-ban ugyanis „hallgatásra” ítélték az akkori hatóságok: a már kiplakátolt Hetedik Régizene Fesztivált az utolsó percben egy bukaresti rendelkezés tiltotta le, természetesen nem véletlenül, hiszen az akkori hatalom képviselői, akik a művelődési életet

Deák Endre (1952–2012) utolsó fellépése Keresztesi Ildikóval a 2011-es Csíkszeredai Régizene Fesztiválon

is irányították, ráéreztek összetartó erejére. A fesztivál négyévi kényszerszünet után, 1990-ben indult újra.

A „varázsvessző” ereje

A Csíkszeredai Régizene Fesztivál kibontakozása és az első évek története a bukaresti tévé magyar adásához is szorosan kötődött, mivel az akkori viszonyokból is eredően a képernyő jelentősége, ereje hangsúlyos szerepet játszott a fesztivál fejlődésében. Bartha Ágnes és Kacsó Sándor kisfilmje pár percben sűrítve, képekben-hangokban villantotta fel a rendezvény történetének fontosabb pillanatait, és az ezt követően kibontakozó beszélgetés hangulatát is meghatározta. Boros Zoltán szerint az RTV magyar adása, a képernyő hétfő délutánonkénti erős vonzereje amolyan „varázsvesszőként” működött a hetvenes-nyolcvanas évek művelődéstörténetében, ekként a Régizene Fesztiváléban is.

A történet azonban valójában harminc évnél is régebbi múltba vezet vissza, hiszen a mozgalom egyik hazai kezdeményezője, Babrik József az első fesztivál megrendezésekor már évek óta halott volt. „Egy nemzedéki életérzés muzsikusa volt” – írta Babrik Józsefről halála után László Ferenc. A zenetörténész szerint Babrik együttesének „sikerült az, ami senkinek másnak nálunk: zenetörténetünk bizonyos ágát élő, aktuális művészetként népszerűvé tenni, különösen a fiatalok körében. Neoreneszánsz dalai, köztük a hanglemezen is terjedő *Virágom, virágom* hajdani dalköltészetünk nemes hangvétele és az új, ifjúsági könnyűzene közötti hídépítés lehetősége mellett érvelnek igen meggyőzően.”

A Régizene Fesztivál kibontakozása és az első évek története a bukaresti tévé magyar adásához is szorosan kötődött...

A jubileumi fesztiválon a visszatekintésre kerültek a hangsúlyok: a nagykarolyi Collegium-együttes Babrik-émlékműsorral jelentkezett, s az ő kezdeményezésük is szerepet játszott abban, hogy a 2010-es év posztumusz Tinódi-díjasa éppen Babrik József volt.

Korai, tragikus búcsú

A fesztiváltörténet tehát a nyolcvanas évekhez vezet vissza, s ennek kapcsán 2012-ben a búcsúhoz egy olyan muzsikustól, aki a hazai régizenei élet

A nyári egyetem ütőhangszeresei villámcsődületen szórakoztatták a közönséget

mellett a fesztivál életében is fontos szerepet játszott. Még ma is szinte hihetetlennek tűnik, hogy Deák Endre lantművész már nincs közöttünk. Az egykori Marosvásárhelyi Zeneművészeti Főiskola hallgatójaként a hetvenes évek végén Deák Endre egyike volt az erdélyi magyar régizene-mozgalom elindítóinak. Együttesével már az első fesztiválon fellépett Csíkszeredában, és talán egyetlen alkalommal sem hiányzott. Utolsó fellépésén Keresztesi Ildikóval olasz dalokat és angol madrigálokat szólaltatott meg. László Ferenc 1983-as keltezésű írása, koncentráltan vázolt portré: ma is nehezen lehetne pontosabban, mélyebb beleérzéssel megfogalmazni a régizene szerepét Deák Endre életében: „Hát nem örült (...) ez a Deák Endre? Mi pénzt költhet csak hangszerekre és kottákra, mi életerejét ölthette bele abba az ügybe, amelynek szolgálatában megtanult fuvolázni és lantozni, hangszerelni és tabulatúrát olvasni; hány ezer munkaórájában állhat, hogy nem diplomás muzsikustársai is kotta-, s talán tabulatúraolvasók, igencsak szépen énekelnek és muzsikálnak is, több hiteles élmény fűzi őket a régizenehez, mint akárhány hivatásost? S mindez miért, évente hány olyan föllépésért, amit jegyez a sajtó?”

A Collegium-együttes 2012-ben alapítója, egykori művészeti vezetője emlékének ajánlotta bensőséges emlékezéssel is kiegészített fellépését. „Megpróbálunk azon az úton haladni tovább, amelyen sok éve együtt indultak el, a közösen megtett út szellemében szeretnék

folytatni, úgy, hogy mindig nyitott együttes maradjunk...” – ígérte Keresztesi Ildikó, aki több mint három évtizeden át muzsikált együtt Deák Endrével, s számtalanszor tapasztalhatta, hogy a vezető és az együttes mindig szeretettel fogadott be mindenkit. A nagykarolyi együttes a 2013-ban már Carmina Renascentia néven érkezett a fesztiválra.

Várudivartól a parkolóig

A Régizene Fesztivál mindenkori hangulatához hozzátartozott és hozzátartozik a Mikó-vár udvara, a szabadtéri előadások évenkénti „játéka” az esővel. Hangulati kisugárzását pozitívan erősítette a tévéműsorok által kezdeményezett korabeli ruhák használata, illetve különösen a gyermekelőadások esetében a színjátszás elemeinek beépítése az előadásokba. A kezdeti törekvések ma is jelen vannak, ráadásul a várudivaron kívül is. 2013 nyarán ugyanis a fesztivál „kilépett” a várudivarról, s az ún. flashmobok, vagyis a villámcsődületek vonzásának adózva új helyszínekkel gazdagodott: tereken, parkolóban, várpincében is fölcsendült a régizene. A Tulipán áruház előtti téren például a Paseggio táncegyüttes tagjainak a sepsiszentgyörgyi Codex zenészei húzták a talpalávalót, s a historikus együttes táncos kedve nagyon is ragadósnak bizonyult, ugyanis a kolozsvári együttes nemcsak elszórakoztatta, de alaposan meg is táncoltatta a hallgatóságot. A Mikó-vár pincéjében reneszánsz lant szólalt meg csembaló kísérettel, s az angilia Sam Capman és Fülöp Má-

ria előadása olyan népes hallgatóságot vonzott, hogy még a fesztivál művészeti tanácsosának sem sikerült bejutnia a pincébe. Ugyanitt mutatkozott be a szegedi Canticum Novum énekegyüttes is, amelynek művészeti vezetője Kovács Gábor. Az öt előadó Giovanni Croce *Cantate dominum, canticum novum* című művét amolyan zenés névjegynek szánja. A szegedi énekegyüttes nem először egészsült ki a Csíkszeredai Ványolós Andrással, úgyhogy már sikerült kialakítaniuk azt a munkastílust, amelyben a Szeged és Csíkszereda közötti távolságot „beéneklük”.

Egyedi projekt – a Barokk Fesztiválzenekar

A régizenélés összefogó erejének bizonyítéka, hogy önálló kamarazenekara is van már a Csíkszeredai Régizene Fesztiválnak. A fesztivál büszkesége a Barokk Fesztiválzenekar, amely tudomásunk szerint egyedi az országban. Az együttes éppen a jubileumi rendezvényen mutatkozott be a csíkszeredai Szent Ágoston templomban. Az egyedi projekt kezdeményezője, ötletgazdája nem más, mint Filip Ignác, a fesztivál művészeti tanácsosa. A Barokk Fesztiválzenekar kimondottan a fesztivál idején működik, azzal a céllal is, hogy összefogja a hazai és külföldi, illetve a különböző kamaraegyüttesekben tevékenykedő hangszereseket. Művészeti irányítója és koncertmestere Ulrike Titze, aki a Drezdai Barokk Zenekarnak is koncertmestere. Meggyőződése, hogy

nagyon fontos megéreztetni: a régizene nem múzeumba való, hanem nagyon is élő, s a jelen számára nagyon is élvezetes, izgalmas hallgatnivaló, ám minden nemzedéknek újra meg újra fel kell fedeznie a régizenét, csak akkor teszi igazán színesebbé az életünket.

Visszatérések

Jó, ha egy fesztivál következetesen vissza tudja vonzani a jó muzikusokat. Tapasztaltuk, hogy a fesztiválon mindig fontos azoknak az együtteseknek a fellépése, amelyekről mindig magas színvonalú zenélésre számíthat a hallgatóság, amelyeket érezhetően szeret és mindig örömmel vár vissza: tavaly például a Paseggio (mini-táncörtönetnek is beillő időutazással), a Transylvania Barokk Együttes Londontól Erdélyig „útvonalal” érkezett, elsősorban sepsiszentgyörgyi kottás kézirat alapján, amelybe a kivetített képek révén be is pillanthatott a közönség. A Codex Kobzos Kiss Tamás közreműködésével, Akinnek most kedve nincs „jeligével”, Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekeinek* hangulatos szókimondásával és megdöbbentő időszerűségével szembesített, a Musica Historica pedig a kitűnő muzsikálás mellett rendhagyó műsor-szerkesztéssel is meglepett, amely a világhálónak, a szerencsének és a hallgatóságnak is szerepet juttatott.

A jövő – európai perspektívákban

A nyolcvanas évek fesztiváljainak arculatát Mérey András képzőművész

...a Régizene Fesztivál tagja az Európai Régizene Fesztiválok Hálózatának. Jelenleg a Régizene Fesztivál a világszínvonalal próbálja meg összehangolni a rendezvény zenei kínálatát.

tervezte, s a fuvolás kisfiú máig a fesztivál emblematikus figurája. 2005-től a Hargita Megyei Kulturális Központ a szervezője az eseménynek, s 2008-tól a Csíkszeredai Régizene Fesztivál tagja az Európai Régizene Fesztiválok Hálózatának. Jelenleg a Régizene Fesztivál a világszínvonalal próbálja meg összehangolni a rendezvény zenei kínálatát.

A jövő megtervezésében a múlt tapasztalataink is alapul – ennek a meggyőződésnek jegyében alakul évről évre a fesztivál programja, amely a korszerű igényeknek is meg kíván felelni. Filip Ignác, a fesztivál művészeti tanácsosa európai perspektívákban gondolkodik, s csak félig-meddig tréfásan, egyenesen a világszínvonal gondolatával játszadozik. A Régizene Fesztivál – mondhatnánk – fél szemmel a világszínvonalú megvalósításokra, másikkal pedig a jövőre „figyel”: a programot ugyanis 2008-tól a rendezvény keretében működő Nyári Régizenei Egyetem is kiegészíti.

„Csembalószerelem” – és más érzelmek Önök még nem hallottak csembalószerelemről? Sebj. Szeghalmi Emese, kirtartó nagyváradi „egyetemista” fogalmazta így meg azt az érzést, amelyet számára a mesterkurzusok jelentenek. A Régizenei Nyári Akadémián az egyetemista státus életkortól teljesen független állapotot jelent, s kurzusain egyre többen ismerkednek nagy kedvvel a régizenével.

Sokféle érzélem ébredhet itt még a régi korok zenéje iránt fogékony szívekben: „szerelembe” lehet esni a barokk hegedűvel és az oboával, a kobozzal, a furulyával és a fuvolával, a viola da gambával, sokféle ütőhangszerrel, sőt, régi korok táncaiba is végérvényesen bele lehet habarodni. A stílus elsajátítása, a munkatempó fejlesztése, az együttmuzsikálás, az ismeretlen reper-toár gyors megtanulása, a régi korok stílusismeretének felfedezése, az el-

A Paseggio együttes megtáncoltatta a járókelőket

A Sonatores Pannoniae együttes Csíkszereda főterén

méleti alapok tökéletesítése, a korabeli táncok megtanulása, a fogékonyság fejlesztése, a koncertek, az előadások figyelemmel követése – mindezek jó-tékony hatást gyakorolnak az egyetemistákra, olyan sajátos környezetben, amely ötvözi a szakmai igényességet a meleg, fesztelen hangulattal. A Régizene Egyetem sikerének garanciája az egyetemisták számának növekedése s a régi diákok visszatérése.

A legkisebbek számára is hozzáférhető, más vonzó tevékenységekkel is megfűszerezve a régizene: hagyományosan van egy nap, amelyen a gyermekserg is birtokba veheti a Mikó-vár udvarát, illetve a szabadtéri színpadot, s a múlt idők vonzása a gyermekeken keresztül érezhetően a felnőtteket is megéri. Az elmúlt nyáron például a csíkszeredai Boszorka bábegyüttes szórakoztatta őket Hapci király történetével, amely nagy tetszést aratott, aztán az apróságok Pörgettyű, Talentum és Boszorka játszóházban múlathatták az időt, de természetesen a zene sem marad ki a kínálatból: a hévízi Musica Antiqua együttes például fellépésén a *Vízi zene* című cédéje anyagából is kóstolót adott. A művészeti igazgatója, Varga Endre nemcsak csapata sokféle kitüntetésére büszke, hanem arra is, hogy évente akár ötven koncertet is ad.

„Itt jó erők találkoznak”

A jellemzési kísérletekben elsősorban találkozásként, baráti együttlét értelmében fogalmazódik meg a Csíkszeredai Régizene Fesztivál, amely ekként tanulási lehetőséget, ugyanakkor kölcsönös ihletet is jelent a résztvevők számára.

Nem lehetett véletlen, hogy a *Harminc év távlatából* című 2010-es jubileumi beszélgetés keretében elsőként elhangzó mondat („Drága Barátaim a régi idők-ből!”) is a barátság érzését hangsúlyozta.

Sokatmondó ugyanakkor Csörsz Rumén István fesztivál-jellemzése is: „itt jó tendenciák, jó erők találkoznak”. A Musica Historica együttes vezetője szerint ez is lehet a titka annak, hogy ezen a rendezvényen a szakmai rész mellett emberileg is „rendben vannak” a dolgok. A találkozások, az együttlét örömét a

szervezők is igyekeznek megőrizni. Ezt mintegy aláhúzza az is, hogy 2012-ben a bukaresti Lyceum Consort fontosnak érezte, hogy ide is elhozza az együttes húszéves tevékenységét összegező kötetet. A *Visszatekintő* című könyvecske borítóján vidám emberképek láthatók, akik akár ember formájú vidám hangjegyek „fújják” a furulyát. A bukaresti fiatalokból álló együttes rendszeres vendége a Csíkszeredai Régizene Fesztiválnak, magától értetődő tehát, hogy a régizenélő barátokkal is meg kívánták osztani az évforduló örömét. Tavaly pedig annak is örülhettek a fesztiválózóknak, hogy a Kriterion kiadó jóvoltából ismét kézbe vehették Boros Zoltán *Énekek hallottam...* című históriás énekeket, virágénekeket, diákdalokat tartalmazó gyűjteményét, amely a nyolcvanas évek elején rekord példányszámban fogyott el.

S bár az alapjában baráti hangulat ellentmondani látszik ennek, azért egy-egy fellépés itt bizonyos értelemben mégis vizsga, hiszen a néhány fesztiválnap alatt Csíkszeredában lép fel a mozgalom színe-java, ekként tehát megmértetik a muzsikust, még ha nem is dobálják meg, mint tették esetleg egykor a szegény zenésszel, ha netalántán nem felelt meg hallgatósága elvárásainak.

S érzésem szerint mindezeket hasznosan (és kellemesen) egészítik ki az éjszakába nyúló beszélgetések, viták, sörözések, amelyek során ötletek születnek, újabb tervek fogalmazódnak.

A Transilvania Barokk együttes (Ádám Gyula felvételei)

Bábszínház az egész világ (3.)

Kezeinkkel bármit ki tudunk fejezni. A bábosnak a kezében van a csoda. A fantázia szárnyalása függévé és rugalmassá tesz.

A kéz az emberről is sok mindent elárul. Képesek vagyunk jellemezni valakit a kézfogásáról, kezének alakjáról.

A bábjáték elsősorban a kéz művészete, akár csupaszon, vagy csak az árnyékával is lehet bábozni. A kész bábut is a kezünkre húzzuk és mozgatjuk, irányítjuk az őt fenntartó pálcákat, drótokat, fogantyúkat. Szintén kézzel emelgetjük a bábót mozgató szálakat. A kéz jelentést hordoz formájával, mozdulataival, energiájával, ritmusával. Érzéseket fejez ki és érzéseket ébreszt a nézőben. Történeteket képes megeleveníteni, elmesélni, közölni.

A kéz az emberről is sok mindent elárul. Képesek vagyunk jellemezni valakit a kézfogásáról, kezének alakjáról. Megszeretjük, vagy antipatikusnak érezzük attól függően, hogy milyenek a gesztusai, a kézfogása, milyen a keze. Van, aki órákig szépíti kezeit, más külön eljár egy szalonba, ahonnan kilépve erősebb lesz az önbizalma, szebbnek látja önmagát és a világot. Kezünket vizslatva a jós az egész életünkről, sőt, a jövőnkből olvas.

Örök érvényű, egyetemes kézjelek egész sora népesíti be a földkerekséget. A két feltartott tenyér, a parancsolóan

határozott kézjelből nem csak az emberek, de a kutyák és macskák is értenek.

A kéz gyönyörködtetni tud ritmikus mozdulataival, virtuóz játékával muzsikál, de ugyanúgy képes gyógyítani, szenvedélyesen szeretni, vagy fájdalmat is okozni. A sebész, a bűvész, a színész, a zenész, a zsebtolvaj ügyessége, szakmai sikere kézügyességétől is függ. Vagy említhetnénk a vízszelőt, a fogorvost, az ékszerészt, akikhez azért fordulunk segítségért, mert tudjuk, hogy „aranykeze van”. Olyan kincse, melyet bizonyos esetben milliókra biztosít, vagy csak egyszerűen óvja, megbecsüli és nem utolsósorban: fejleszti.

K. Sz. Sztanyiszlavszkij jegyzi meg *A színész munkája* c. könyvében, hogy: „... a színésznek még fontosabb az otthoni gyakorlás, mint bármely más művésznak. Az énekesnek csak a hangját s lélegzetvételét, a táncosnak testi gépezetét, a zongoristának a kezét kell foglalkoztatnia, nem beszélve a fúvóhangszerek művelőiről, akik nemcsak kezükkel, hanem tüdejükkel is dolgoznak, a színész viszont kezével, lábával, szemével, arcával, mozdulataival dolgozik, plasztikát, ritmikát kell, hogy gyakoroljon s az egész bőséges feladatkört, ami kiképzésével jár. (...) Sőt ismerek egy sebészt (a sebészet is művészet), aki szabad óráiban a legfinomabb bonyolult kínai játékkal foglalkozik. Teázás közben, beszélgetések alkalmával, egy csomóból szabad szemmel alig látható tárgyakat válogat, hogy »gyakorolja a kezét« – mondta.” (Sztanyiszlavszkij, 1988, 94)

Túl az alkati adottságokon, kezünk kifejezőereje fejleszthető. A velünk született képességeink minden esetben előnyt jelentenek, de a kezünk ügyessége, kifejezőereje a bábos esetében mesterségbeli technikai követelmény, amelyet kitartó gyakorlással igen magas fokra lehet fejleszteni. Egy ilyen folyamat fontosabb állomásai a következők: – a kezünkkel való ismerkedés, kezünk tulajdonságainak (előnyeinek, hátrányainak) tudatosítása,

Madarak születőben

– az előnyös tulajdonságok (rugalmasság, gyors, apró, finom mozdulatokra való képesség, hajlékonyság, izomkoncentráció stb.) fejlesztése,

– a zavaró körülmények (merevség, koordinációs problémák, rugalmatlanság stb.) enyhítése, korrigálása, legjobb esetben kiküszöbölése, a korlátok tágítása.

Egyszerű gyakorlatok elvégzésével, ismétlésével, rendszeres kéztornával olyan formába hozzuk kezünket, hogy bármilyen animációs feladatot el tudjunk végezni. Ha ez a tudás egyszer a „kezünkben van”, utána már csak frissen kell tartanunk, mint ahogy például a zenész skálázással, ujjgyakorlatokkal tartja karban keze mozgékonyágát, de a bűvész rövidke produkciója mögött is rengeteg munka, gyakorlás áll.

„Rodolfó, a közismert kiváló bűvész, egy alkalommal elhozta kislányát a bábszínházba. Érdeklődésére a szünetben megmutattuk a színpadot és a bábukat. Mutattunk néhány bonyolultabb mozgást, és hosszas beszélgetés közben többször megállapította: »Nem is tudtam, hogy mi ilyen közeli rokonszakmában dolgozunk. Nektek is nagyon kell vigyáznotok a kezetekre, és rengeteget kell gyakorolni, mert sok finom, apró mozdulatból tevődik össze a nagy egész. És egy rossz mozdulat a darabban, vagy a figura jellemében helyrehozhatatlan kárt okozhat.«” – írja *A bábmozgatás iskolája* c. munkájában Óhidy Lehel.

**Dühös Kéz, Kíváncsi Kéz, Fáradt Kéz,
mindannyian élik saját életüket,
másként viselkednek, mozognak,
cselekszenek. A Kéz minden gondolatot,
érzést mozgással fejez ki.**

A bábosnak két szíve van

A bábosnak szó szerint is és átvitt értelemben is a „kezeben van a csoda”. A csoda létrejötté rendkívül finom, alig érzékelhető tényezőkhöz köthet. Az illúzió megteremtése a szakmai tudás eredménye is, tehát ezt a tudást fejleszteni, csiszolni szükséges. A bábunak (a fizikai értelemben vett mozgatásán túl) az őt mozgató bábos érzéseinek kifejezőeszközüvé kell válnia. Ezeket az érzéseket a kézmozdulatok hozzák felszínre.

Obrazcov így fogalmaz: a bábosnak két szíve van – egy a mellkasában, egy a tenyerében. Költői és egyben rendkívül képzőművészeti megfogalmazása a bábozás lényegének. A dobogó szív az élet jelképe, éppen ezért az animált bábu szívének is működésbe kell lendülnie.

Repülni tanulnak

Száll a madár

Gyakorlatilag egy súlypontátvitelt kell megtennünk: az érzések, az energia, a ritmus, a gondolatok, a kifejezőerők, az érzékszervek központja mind-mind áttevődik a kézbe. Még egyszerűbben fogalmazva: ezen a ponton keresztül tapasztalom meg a világot, és az „én” ezen a ponton keresztül megy ki a világba. Ez lesz a kapu az én és a világ között.

A legegyszerűbb hétköznapi cselekvés is átbillenhet animációvá. Egy üres műanyagpalackot vegyünk kézbe, és gondolkodás nélkül, automatikus mozdulatokkal nyissuk ki, zárjuk vissza, majd tegyük le. Ismételjük meg minimum ötször, majd egy adott pillanatban kezdjük el élvezni a mozdulatokat. A kezünk váljon kíváncsivá, kezdjen figyelni a részletekre, a palack reakcióira. Arra, hogyan nyílik a kupak, ha türelmesen nyitja, és hogyan viselkedik, ha ideges kéz nyúl hozzá. A kezünk keljen önálló életre, azaz ne feledkezzünk meg a súlypontátvitelről: nem a mimikánkon, a testünk többi részén keresztül keressük a kapcsolatot a tárggyal, hanem kizárólag a kezünkkel, amely most megszemélyesül. Félős Kéz indul bizonytalanul a palack után, majd kapcsolatba lép vele óvatosan, tele kételyekkel. Vidám Kéz felszabadultan játszik, örül a sikernek, annak, hogy levette a kupakot, majd visszatekeri. Dühös Kéz, Kíváncsi Kéz, Fáradt Kéz, mindannyian élik saját életüket, másként viselkednek, mozognak, cselekszenek. A Kéz minden gondolatot, érzést mozgással fejez ki. (A palackon és nyitásán kívül kísérletezhetünk bármilyen más tárggyal és cselekvéssel.)

Kéztorna

A kéz a száj mellett testünk másodikként kialakuló nagy érzőközpontja. A veleszületett adottságok különbözők, de a kéz ingerérzete, a tenyér és az ujjak ügyessége, fogó és tapintó érzékelése kisgyermekkorban játékokkal fejleszthetők. Mondókás tenyeres játékok a *Kerekecske*, *gombocska*. Tapoltatónak bármelyik mondóka vagy ritmusos szöveg jó. Pl.: Töröm-töröm a mákot / Sütök neked kalácsot / Uccu tolla motolla, / Nokedl adom Boriska. A kézfejen kevesebb az idegvégződés, ezért kellemes érzés a *Csip-csip csóka*, *vak varjúcska-játék*. Az ujjak fejlesztésére sodorgató játékokat, vagy elnevező megszámláló nyitogató mondókákat játszunk, pl.: *Ez elment vadászni*. Mindezek a mondókák a tenyéren, kézfejen, az ujjakon többletingereket keltenek, amelyek feszültséget teremtenek, majd hirtelen feloldódnak egy meglepetéssel. Ez a meglepetés lehet hónaljcsiklandozás vagy fantáziajáték (a varjúk elhessegetése), humoros fordulat, ritmusváltás.

Ugyanezekre a mozgás- és testérzékelést fejlesztő játékokra emlékeztetnek azok a gyakorlatok, amelyekre a bábosnak szüksége van. A kéztorna-gyakorlatok lényege és célja, hogy ujjaink mozgékonyágát fokozzuk, és egymástól függetle-

Kézgyakorlat

nítsük. Például a kesztyűs bábok legtöbbjénél a gyűrűsujj be van hajlítva, rátapad a tenyérre. Ez a pozíció megmerevíti, görcsössé teszi a többi ujjat és a tenyér izmait, korlátozva a kéz mozgásszabadságát. Ezek elkerülésére mozgásba kell hoznunk olyan izmokat is, amelyeket a hétköznapi életben egyáltalán, vagy csak nagyon ritkán veszünk igénybe. A hüvelyk- és a mutatóujj általában a függetlenebb, mozgékonyabb, mert a hétköznapi életben többet és változatosabban

A bábos játéknak minősége és hitelessége szoros összefüggésben van fantáziájának szabadságával.

használjuk. A kéztorna tulajdonképpen a többi ujj azonos ügyességi és mozgékonyági szintre való tudatos fejlesztését jelenti. Például fordítsuk bal kezünket tenyérrel kifelé, és hajlítsuk be a hüvelykujjat, négyest mutatva az ujjainkkal. A jobb kezünket tenyérrel magunk felé tartva, mintha lelőnénk a négyest mutató kezünket (a mutató ujj a bal kéz fele van vízszintesen kinyújtva, a hüvelyk kinyújtva felfele, a többi három ujj a tenyerünkbe zárva). A két kéztartást cseréljük többször egymás után. Ne siessük el, ne kapkodjunk, törekedjünk a pontosságra és arra, hogy az ujjaink egyszerre érkezzenek a kívánt helyzetbe.

Fantáziafejlesztés kézgyakorlatokkal

A bábos játéknak minősége és hitelessége szoros összefüggésben van fantáziájának szabadságával. A fantázia fejleszthető képesség, azaz felébredszethető, feléleszthető. „Minél több időt és energiát fordítunk tudatos fantáziafejlesztő munkára, mellyel képzelőerőnket fejlesszük, annál hamarabb fog képzelőerőnk tudattalanul szolgálni bennünket – anélkül akár, hogy észrevennénk működését. Figuráink maguktól fognak növekedni és fejlődni, miközben mi látszólag nem is gondolunk rájuk, mialatt éjszaka álomtalanul alszunk, vagy éppen álmainkban. Azt is észlelni fogjuk, hogy egyre gyakrabban gyúl lángra bennünk az ihlet szikrája, és egyre tartósabban ég.” – írja *A színészhez – a színjátszás technikájáról* c. könyvében M. Chekhov.

A képzeletnek akadálytalanul kell szárnyalnia, mert ez a képesség a jó koncentrációval együtt technikailag rugalmasá és fürgévé teszi a bábost. A fantáziagyakorlatok végzésekor ne akarjuk az egész történetet már az első perctől kigondolni. A gondolkodás jellemzője, hogy fogalmi, a fantázia viszont ezzel ellentétben képszerű. A fantáziában is jelen

Ragadozómadár

vannak a fogalmak, gondolatmenetet is alkotnak, de csak kísérő, egybekapcsoló szerepük van. A hajtóerő: a fantázia-képek sora. Ha például az ismétlődő madárrepülés-mozgás az egyetlen részem, amivel a képzelet rendelkezik egy gyakorlat elején, ha ebbe kapaszkodunk, és kivárjuk a következő fantáziaképet, akkor kikerüljük a sablonok megjelenését, s időnk marad a képalkotásokra.

Álljunk fel, két tenyerünkkel formáljunk meg egy tojást. A tojásban megszületik a kismadár, a tojás lélegezni kezd, majd megreped, és kibújik belőle a kismadár. Ekkor már nincs tojás, hanem egy kicsi madarunk van: az első ujjpercekben keresztezik egymást a mutatóujjak. A madár lélegzik, mozgatja szárnyait, repülni próbál. A továbbiakban mindenki saját ritmusában, fantáziája által szőtt történetének megfelelően növeszti maximális méretűre a madarát. A két kéz az ujjperceknél, a csuklónál és a könyöknél érintkezik, így a szimmetrikusan elhelyezkedő, a hullámozó mozgást végző ujjrészek, ujjak, kezek, avagy felkarok alkotják a madár szárnyait. Figyeljünk arra, hogy a madár fejlődése folytonos legyen. A ritmus és energiaváltozások a hitelesség, a létező belső történet jelei. Madarunk emberi tulajdonságokkal rendelkezik: fél, boldog, kíváncsi, gonosz, bizalmatlan stb., miközben felnő, erősödik, lát, lélegzik. Nézzük őt, figyeljük a fejlődését. Ha igényeljük a kapcsolatot más madarakkal, akkor közösen is játszhatunk. Lehet hangokkal kíséreni a mozgást, vagy zenére is játszhatunk. Kezeljük úgy a kezeinket, mintha igazi színészek lennének: kipróbálhatjuk, hogyan elevenednek meg, ha kisminkeltük, felöltöztettük őket, mit mondanak, és hogyan szólalnak meg.

Bábos kéztartás

(A szerző felvételei. Színészek: Udvari-Kardos Tímea és Ferencz Nándor)

Laczkó Vass Róbert

Nyitott szemmel VII.

Albánia megszelídítése

1. rész

...a Mediterráneumnak éppen azon a részén fekszik, ahol nagyon sok olíva terem. A kommunista korszakban a legkietlenebb domboldalakon is masszív olajfa-telepítések folytak azzal a céllal, hogy önellátóvá váljon az ország.

Két vendéget vártunk, hárman is bekapcsolódtak a kolozsvári Györkös Mányi Albert Emlékházban zajló beszélgető sorozatunk első „balkáni kiadásába”, melynek legfőbb célja talán az volt, hogy egy nem túl távoli, mifelénk mégis alig ismert országot mutassunk be közönségünknek, rádiós hallgatóinknak és a kedves olvasóknak. Jártak-e színházba az illírek Apollóniában? Mi köze van Teréz anyának Antigonéhoz? Készül-e kultúr-tokány a „betongombából”? Eszik-e vagy isznak a Szkander béget Tiranában? Furcsa kérdésekre kerestünk tartalmas válaszokat Csűrös Réka műfordítóval és Pánczél Szilamér kutató régész-történésszel, akikhez mintegy meglepetés gyanánt a közönség soraiból Vadas László színházi rendező csatlakozott.

Laczkó Vass Róbert: Beszélgetéseinket a szó szoros és jelképes értelmében is fűszerezni szoktuk időszerű témánk jellegzetes, klasszikus ízeivel, amit sajnos, a kedves olvasók nem élvezhetnek, beszélgető estjeink törzskö-

zönsége azonban minden alkalommal kóstolhat egy-két kulináris egzotikumot. Mi az a jellegzetes termék, amely nektek egyértelműen Albániát juttatja az eszetekbe?

Pánczél Szilamér: Azt hiszem, ezen sokat nem is kell gondolkodnunk: nagyon finom, de majdnem ehetetlen sóstúróval traktálnak mindenkit, aki megfordul Albániában. Mi megkíméltük a közönségünket, a mi sóstúrónk éppen ehetően sós. A másik hagyományos termék az egészen zöld olajbogyó. Nagy szeretettel szolgálják fel, de számunkra szintén ehetetlen. Az általunk fogyasztott mediterrán finomságok viszont az albán standardoknak nem felelnének meg.

LVR: Albánia olajtermelő ország?

PSz: Igen, a Mediterráneumnak éppen azon a részén fekszik, ahol nagyon sok olíva terem. A kommunista korszakban a legkietlenebb domboldalakon is masszív olajfa-telepítések folytak azzal a céllal, hogy önellátóvá váljon az ország. Az elmúlt húsz esztendőben azonban ezeket a ligeteket elhanyagolták, egy részük egyszerűen leégett. Jelenleg az albániai szupermarketek többségében olasz és görög olíva-termékeket forgalmaznak. Rendkívül finom és egészséges viszont a piacon vásárolható, hidegen sajtolt olívaolaj, ami jóformán semmibe sem kerül, és pillepalackokban kínálják, mint nálunk a házi tejet vagy a szilvapálinkát. Valahányszor megfordulok Albániában, mindenkinek ezt hozom onnan ajándékba. Gondolkodtunk már azon is, hogy beszállunk az „olajbizniszbe”, hiszen a terméket sehol sem jegyzi hivatalosan, és szerintem sokkal zamatosabb, mint az olasz vagy a görög termék, viszont annyira olcsó, hogy hamisítani sem érdemes.

LVR: Csűrös Réka turistaként kukkantott be Albániába, s bár csak néhány napig utazgatott az országban, valójában sokkal többet tapasztalt, mint amennyit a néhány nap sejtetni

Balkáni kerekasztal, balról jobbra: Pánczél Szilamér, Vadas László, Csűrös Réka, Laczkó Vass Róbert

Kutató régészek pihenője

enged. Ő ugyanis másfajta turizmust folytat, mint az utazgatók többsége...

Csűrös Réka: Nem is szeretem, ha turistának nevezek, maradjunk annyiban, hogy utazó vagyok. A turista bárhová megy a világban, leginkább fogyasztani szeretne: szállodákban lakik, menüt ebédel, és azt nézi meg, amit a színes szórólapok kínálnak neki. Márpedig ilyen körülmények között egyetlen ország sem mutatkozik meg senkinek. Nem annyira kényelmes, ahogyan mi szoktunk utazgatni, hiszen a lehető legritkábban foglalunk előre szállást, magánháznál, esetleg panziókban lakunk, ahol éppen ránk esteledik. Egy ilyen utazás tele van izgalmakkal és meglepetésekkel, bár elismerem, hogy ez sokak számára riasztó, vagy legalábbis nem elsődleges szempont. Mi viszont úgy gondoljuk, hogy utazás közben éppen ezek a váratlan és kiszámíthatatlan fordulatok visznek közelebb egy kultúrtáj sajátosságaihoz, legfőképpen az ott lakó emberekhez.

LVR: Enni viszont akkor is kell, ha járatlan utakon barangolunk, az utazó tehát mindenképpen „fogyaszt”, ez pedig önmagában semmiképp sem lehet ártalmas, különös tekintettel arra, hogy a turizmus egy-egy ország, egy-egy régió vagy helyi közösség komoly bevételi forrása lehet.

CSR: A két szemlélet nem áll ellentmondásban egymással, ezért is tartom nagy számárságnak, ha az ember otthonról viszi magával a téliszalámit, a kenyeret, a konzervet és a nesscafét. Egy ország megismeréséhez nagyon is hozzátartozik a helyi konyha megismerése, még akkor is, ha bizonyos étkeket eleve bizalmatlanul szemlélünk.

LVR: Megezzem a vacsorádat, s megmondom, ki vagy?

CSR: Lehet, hogy nem mondom a szemedbe, de mindenképpen kialakul egy képem rólad. Ez persze nem azt jelenti, hogy reggeltől estig hagyományos fogásokat kóstolunk, hisz gyakorlatilag azt sem tudjuk, mi számít még hagyományosnak a 21. századi Albániában. De ha betévedünk egy vendégfogadóba, megnézzük, hogy mi van az emberek tányérján.

LVR: Tehát mégiscsak fogyasztó vagy!

CSR: Annyiban igen, hogy a kagylót nem a tengerpartról szedem, a salátát pedig nem a kiskertből legeljük. Utazás közben azonban sok mindent a véletlenre bízok.

LVR: Szilamér, ha jól tudom, te az európai régészettudomány egyik vezető intézménye, a Német Régészeti Intézet munkatársaként dolgozol időnként Albániában. Hogy kerültél oda?

PSz: Fogalmazhatunk úgy is, hogy én vagyok az olcsó vendégmunkás Albániában. Konkrétan a Német Régészeti

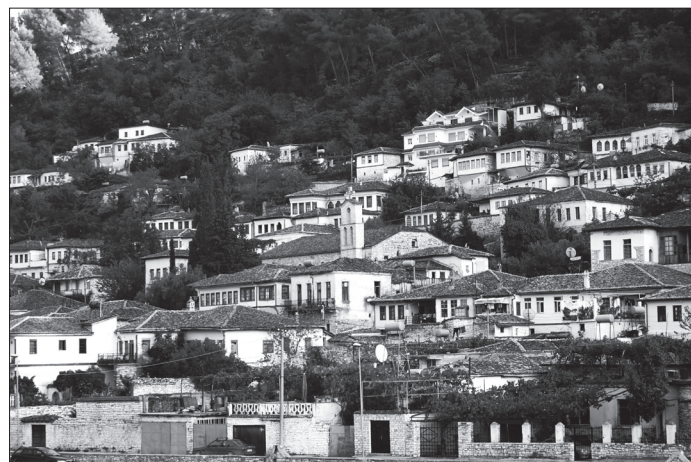
Intézet indított egy projektet, és egy kedves barátom, aki ott ásatásvezető, megkérdezte, volna-e kedvem Albániában ásnia. Nem volt akkor ez prioritás, de két hét kaland bármikor belefér, gondoltam, és 2007-ben kiutaztam. Azóta rendszeresen visszajárok. Tavalay (2012-ben – szerk. megj.) például négy hónapot töltöttem Albániában. Kérdezte is a határőr: tudom-e, hogy csak három hónapig lehet Albániában engedély nélkül tartózkodni? Mondtam: tudom. Meg kellene büntessen, válaszolta. Mondtam: jó, tegye azt. Nagyjából annyira jól beszélt angolul, mint én albán nyelven, így aztán kifogytunk az érveinkből, és végül megszüntam a büntetést.

LVR: Enver Hodzsa bunkerein kívül mit lehet Albániában kiásni?

PSz: Egy ókori görög színházat tárunk fel Apollóniában. Magát a várost kerkürai – a mai Korfu – és korinthuszi görög telepések alapították, nagyjából azt a szerepet töltötte be az Adria partjának ókori kereskedelmében, mint Velence a középkor folyamán. A lelőhely ma egy albán falu, Pojani külterületén fekszik. Pulykák pöffeszkednek és bárányok legelnek az egykor százezer lakost számláló metropoliszban, ahová Ciceró nyaralni járt, Augustus császár pedig retorikát tanulni. Régészeti feltárások gyakorlatilag az első világháború óta folynak itt, a mi projektjeink pedig 2006 óta tartanak, és folyamatosan újabb kutatási projekteken gondolkodunk, ezért járok vissza rendszeresen Albániába.

...én vagyok az olcsó vendégmunkás Albániában. A Német Régészeti Intézet indított egy projektet, és egy kedves barátom megkérdezte, volna-e kedvem Albániában ásnia.

LVR: Bármennyit is tudunk Albániáról, annak jobbra a sztereotípiákhoz van köze, maga az ország egyelőre fehér foltnak számít Európa turistatérképén. Halványan emlékszünk a kommunista diktátor, Enver Hodzsa nevére, tudjuk, hogy vörös mezőben fekete kétfejű sas az ország lobo-gója, hallottunk Szkander bégről, az albán nemzeti hősről, és csalhatatlanul felismerjük Teréz anyát a televízióban. Különbben semmi...

Keresztény falu Albániában

PSz: Talán még annyi sem. Teréz anyja ugyanis egy jókora csúsztatás az albán nemzeti öntudatban: Macedóniában

született egy félig albán, félig aromán katolikus családban, az albánok azonban saját nemzeti hőst faragtak belőle. Az ő nevét viseli a Tirana melletti nemzetközi repülőtér, és nemzeti ünnepet is kapott, a Dita e Nënë Terezës-t. Pedig Albánia távolról sem katolikus ország: a lakosság 80 százaléka muzulmán. Északon él egy viszonylag kis katolikus közösség, délen pedig egy nagyobbacska ortodox. Hogy miért lett mégis nemzeti hős egy katolikus apáca, annak tudatosan vállalt politikai okai és céljai vannak: ezáltal is Nyugat-Európához közelíteni.

Görög színház Apollóniában

LVR: Teréz anyát polgári nevén Antígona (vagy Agnesa) Gongea Boiaginak nevezték, az ő családnéve pedig feltűnően rokon hangzású egyes mai román családnevekkel. Románok az arománok is?

PSz: Bizonyos értelemben igen. Kultúrtörténeti érdekességnek számít, hogy az első írott albán nyelvű forrást – egy katolikus pap által írt levelet – román történész, Nicolae Iorga találta meg egy olaszországi levéltárban. Ennek öröme az akkori – és egyébként az egyetlen – albán király, Ahmet Zogu telket ajándékozott Iorgának a két világháború között, és tudatosan próbálták építgetni az albán-román kapcsolatokat. A közös tudat és a közös múlt keresése azonban jóval korábbról származik. A Balkán-félszigeten sok helyen élnek ún. „vlach” közösségek: arománok, isztro-románok stb. Albániában ezek viszonylag kompakt közösségek, a többségük keresztény volt, elsősorban kereskedelemmel és állattartással foglalkoztak. Az albánok többsége nem is úgy ismeri ezeket a népcsoportokat, hogy arománok vagy vlachok, hanem „csobáni”-nak nevezik őket. Közép-Albániában, Apollónia mellett van olyan település, ahol a 20. század elején a lakosság többsége még a vlach közösséghez tartozott. Vlach vagy aromán iskolák, kulturális intézmények persze nincsenek, az emberek otthon, a családban tanulják meg a nyelvet. Nekünk is vannak munkatársaink, akik ilyen családokból származnak, és helyyel-közzel románul is szót érthetünk velük.

LVR: Például hogyan?

PSz: Kicsit az oltyán dialektusra hajaz a beszédmódjuk. Ha beszámolnak arról, hogy a „familja jest bine”, az pontosan azt jelenti, hogy jól van a család. Valamikor nagyon fontos központjaik voltak Albánia területén. Voskopojë – vagy Moscopolea – ma egy elzárt hegyi falu Albániában, egykor azonban több, mint húsz ortodox temploma, kolostorai, bankjai, sőt felsőfokú iskolája volt, itt működött a Balkán első nyomdája, nem véletlen, hogy ez a város lett az oszmán-ellenes szervezkedés egyik gócpontja, mígnem a törökök a 18. szá-

zad közepén gyakorlatilag a földdel tették egyenlővé. De beszélhetnék arról a Bukarestben tanult Izidora de Istriáról is, aki 1912-ben, Albánia függetlenedésének idején az albán nemzeti zászlót kihímezte. Sok a kapcsolódási pont arománok, macedo-románok, isztrorománok, vlachok és a mai románok között, a lényeg azonban az, hogy az Oszmán Birodalmon belül tulajdonképpen egyazon egységhez tartoztak évszázadokon át.

LVR: Albániában ma kevesebb, mint tízezer aromán él hivatalosan, számuk azonban a becslések szerint 200 ezer körül is lehet...

PSz: Az albánok többsége azt mondja, hogy nekik nincsenek nemzeti kisebbségeik, holott Dél-Albániában görög párt is működik. Ott azonban mindenki albánnak számít, csak egyesek más nyelveken is beszélnek. Hasonlóan közelítik meg a problémát, mint adott esetben nálunk, Romániában.

LVR: Vadas László nemcsak férji minőségében barangolt Rékával együtt Albániában, de színházi rendezőként is megfordult különböző albániai, sőt: koszovói fesztiválokon. Hasonlatosak az ottani színház- és fesztivál-közeli élmények a mifelénk tapasztaltakkal?

Vadas László: Lényegében igen, de van egy jó szokásuk, ami nálunk már nem igazán szempont: naponta csak egy-két előadás van, hogy az ember tisztességesen tudja megérteni, megemészteni a látottakat, legyen ideje megismerni, beszélgetni és kikapcsolódni az alkotókkal vagy éppen a közönséggel. Ez nagyszerű dolog! Az egész úgy kezdődött, hogy Râmnicu Vâlcea-n rendeztem egy Matei Vișniec-darabot, amit aztán váratlanul meghívtak az Apollón Nemzetközi Színházi Fesztiválra, Fier városába. Honnan volt a kapcsolat, ma sem tudom, de tény, hogy megvannak az emberek, akik javasoltak innen is előadásokat, így esett ránk a választás. Engem persze rendezőként egész úton az érdekelt, hogy mikor, hol és kinek játszunk. Azt mondták: nem az utazás napján, a többi legyen meglepetés. Te színészként pontosan tudod, mit jelentenek az effajta meglepetések egy-egy fesztiválon. Mikor megérkeztünk, elégedetten láttam, hogy a város tele van aggatva molinókkal, de hamar elképedtem azon, ami rajtuk állt: a mi stúdióelőadásunkat Apollóniában játsszunk, szabadtéren. Kérdem, hogy az hol van? Mondják: egy nagyon szép helyen, Fiertől néhány kilométernyire, és a mienk lesz a fesztiválzáró előadás. Már csak megnézem magamnak idejében, gondoltam, és jól tettem, az apollóniai görög színházban ugyanis több száz ember kényelmesen elfér, mi pedig jóval kevesebbre terveztünk.

...gondoltam, csak összedobjuk valahogy a kommunikációt olaszul, spanyolul, de semmi: kezdik a lépcsőket összedrótozni. Románul szidtam őket, hogy vigyék onnan a fenébe a sârmát, s lám: a kolléga szépen tekerni kezdte lefele a drótot.

LVR: Nem lehet egyszerű dolog egy stúdióterbe fogalmazott előadást görög arénára átkomponálni...

VL: Főtt is a fejem, különösen a technika miatt, hiszen a jegyeket már előzetesen eladták, helyszínt változtatni már nem lehetett. Végül egy alkalmi szkenét képzeltem el, amelynek úgy kellett kinéznie, mintha az lenne az Apol-

lón-templom homlokzata. Közölték az albán kollégák – név szerint Adonisz és Démoszténéz –, hogy ez nem gond, beszélnek Tiranával, és megoldják. Hamarosan megérkezett a technika Tiranából, így nekiláttunk. Magyaráztattam az építőmunkásoknak, hogy nem kell az a pár lépcső, amit odaszervek, vigyék onnan. Senki nem beszélt közülük angolul. Tudunk összesen hét különböző nyelvet, gondoltam, csak összedobjuk valahogy a kommunikációt olaszul, spanyolul, de semmi: kezdik a lépcsőket összedrótózni. Mind-egy volt nekik, így románul szidtam őket, hogy vigyék onnan a fenébe a sármát, s lám: a kolléga szépen teker-ni kezdte lefele a drótot. Nagyon néztem. Ekkor találkoztam életemben először arománokkal. Később, az előadás alatt hallom, hogy valaki mögöttem hangosan és érthetően beszél. Ékes románsággal megpróbáltam rábeszélni, hogy menjen odébb, ha zavarja az előadás, erre rögtön elhallgatott: megértette a problémámat. Előadás után aztán egy asztalhoz ültünk a román kultúrással meg az arománok képviselőjével, és nyelvi gondok nélkül elcsevegtünk mindenféléről, többek között arról, hogyan lehetne a román és az aromán színházi kultúrát jobban összeharmonálni. Ahogy mi csináljuk, magyarok, úgy nem igazán működik, mondtam, de lehet jobban is csinálni. Később, az „igazi” románoknak próbáltam áradozni, hogy milyen gyönyörű is ez az egész, a román nyelv őshazáját újra fel kellene fedezni a Shkodra partján. Mire mindenki vakarózni kezdett, hogy izé... most a nyugati országok románsága lett a prioritás, különben is nem innék inkább egy kávét? Iszom én kettőt is, de a Dunától délre mégiscsak ott van a Timok-völgye, milyen szép román közössége van, ott is jártunk, csodálkoztam is, honnan a fenéből tanultak meg olyan szépen románul...

Albán tengerparti zsáner (Az albániai képeket Pánczél Szilamér készítette)

LVR: Bizonyára nem egy színházi fesztivál a mértéktelensége a vendégszeretnek, de tapasztalatból tudom, hogy olykor a szervezők nagyon magukra tudnak hagyni egy-egy társulatot. Veletek ez hogy esett Albániában?

VL: Kezdjük azzal, hogy a fieri polgármester minden egyes előadást megtisztelt a jelenlétével. Kis köpcös emberke, sokat is gondolkodtam azon, hogy a polgármesterek miért kicsik és köpcösek mindenütt a világon, ő viszont egyszerűen csak tette a dolgát. Aztán esténként megvendégelték minden egyes résztvevőt, ha volt aznap előadása, ha nem. Autóbuszokkal vittek bennünket egy hatalmas vendéglőbe, ahol estéről estére más-más helyi specialitás jutott, mellé rengeteg bor meg szőlő. Az első napon például bárányhúst ettünk, változatos módon elkészítve. Szokás

Albániában, hogy minden albánt, aki a szakmában mozog, meghívják ezekre a bankettekre, függetlenül attól, hogy helyi vagy nemzetközi hírességnek számít-e, vagy netán csak egyszerű főiskolai hallgató. Az idősebbek és fiatalok jól elvannak egymással, senki nem hordja fenn az orrát, nincs hierarchia, csórók és gazdagok asztala külön, csak nagy összeborulás van, és onnan lehet megtudni, ki a sztár, hogy az emberek megállítják őket az utcán és fényképezkednek velük. Színész és néző között emberi kapcsolat van, ebből pedig az is kiderül, hogy az emberek ott valóban szeretik a színházat!

...az „igazi” románoknak próbáltam áradozni, hogy milyen gyönyörű is ez az egész, a román nyelv őshazáját újra fel kellene fedezni a Shkodra partján. Mire mindenki vakarózni kezdett, hogy izé...

LVR: Milyenek mutatkozik az albán vendégszeretet vidéken? Megtörtént már veletek, hogy olyan helyen esteledt rátok, ahol csak találomra lehetett bekopogni magánházakhoz?

CsR: Mindenhol történik velünk ilyesmi, ahová utazunk. Albánia egy nagyobb balkáni körutazásunk harmadik állomása volt, előtte Boszniában és Montenegróban jártunk. Ott könnyedén elboldogultunk, hiszen a délszláv háborúk idején önkéntesként dolgoztam különféle menekülttáborokban, így jócskán eltanultam a szerb és horvát nyelveket a boszniai menekültektől. Sokukkal jelenleg is tartom a kapcsolatot, és elég jól elboldogulok az anyanyelvükön, sosem okoz gondot, ha valaki nem tud angolul közülük. Albániával azonban más a helyzet. Egy majdnem kínai nevű, furcsa városkában, Shëngjin-ben esteledtünk meg először. A gyermek már békésen aludt a hátsó ülésen, őt nem érdekelt, hol keresünk szállást. Két hasznos albán szóval kommunikáltam: faleminderi és dhomë. Azaz: köszönöm és szoba. Minden továbbit a testbeszéddel intéztünk. Ahová kifüggesztették, hogy „dhomë”, oda bekopogtunk, és kézzel-lábbal elmagyaráztam, hogy kedves bácsi, kedves néni, itt vagyok én, itt van velem két másik hasonló és egy jóval kisebb, mint én, és aludni szeretnénk. Nem volt öt csillag, talán kettő sem, létezett ellenben fürdőszoba és melegvíz, és fontosnak tartották elmondani nekünk, hogy katolikus család otthonában kaptunk szállást. Tudakolták, ahogy lehetett, hogy kik vagyunk, honnan jöttünk, mit szeretnénk megnézni Albániában? Náluk még megvan az a természetes kíváncsiság és melegség, amellyel embertársaikhoz viszonyulnak, a fizetség szinte másodlagos szempont. Másnap frissen fejt házitejet kaptunk reggelire, hiszen a tehén ott legelészt a tengerparton. Hamar kiderült, hogy a szomszéd szerb-horvátul is beszél, így aztán komoly beszélgetés folyhatott mindenféléről.

LVR: Mi a tanulsága egy ilyen találkozásnak?

CsR: Például az, hogy nem kell mindig attól tartani: felkoncolják az embert, ha ismeretlen országba vetődik, vagy letér a turisták által agyontaposott, sztereotip útvonalakról. Albánia éppen arról híres: képtelenség az országról úgy tájékozódni Nyugaton, hogy ne soroljanak föl azonnal tíz riasztó indokot, miért nem érdemes odamenni. Tapasztalataim szerint azonban a tíz indokból kilenc és félnek semmilyen komoly alapja nincs, úgyhogy szerintem érdemes belevágni. (Folytatjuk!)

Az Írisz Ház-díj és a romániai outsider art

„Az új alkotásokat nem az értelem hozza létre, hanem a belső készítés szülte játékos ösztön. Alkotó tudatunk játszadozik kedves holmijaival.” (C. G. Jung)

Az outsider art története a huszadik század elejéig nyúlik vissza, amikor a művészek kitörtek a klasszikus művészet béklyóiból...

Az outsider art története a huszadik század elejéig nyúlik vissza, amikor a művészek kitörtek a klasszikus művészet béklyóiból, és új, egészen különös ihletforrásokat fedeztek fel. Indíttatásuk, hogy megtalálják a művészet lényegét, amelyet még nem határolt be az akadémizmus, az évszázadok során kialakult és beszűkült konvenciók. Olyan források után kutattak, amelyekben az érintetlenség, a tiszta forrás, a belső készítés, a spiritualitás, a nyers mondanivaló volt jelen, az elementáris művészet a maga meztelenségében. Picassóra és a kubistákra például nagy hatással voltak az afrikai maszkok, a Der Blaue Reiter csoport tagjai pedig a népművészetet, a gyermekrajzokat és a pszichiátriai betegek alkotásait gyűjtötték és tanulmányozták.

A huszadik század elején kezdődött az emberi lélek kutatása is. A pszichiáterek érdeklődéssel fordultak betegeik alkotásai felé, amelyeket nem művészeti alkotásokként, hanem mint különlegességeket, ritkaságokat gyűjtöttek egybe, tanulmányoztak, és könyv formájában meg is jelentettek. Ezek a könyvek nagy hatással voltak a modern képzőművészetre, és gyümölcsei napjainkban kezdenek beérni.

Az outsider art születésének első álmomása volt Adolf Wölfli svájci idegbeteg munkáinak nyilvános bemutatása. Adolf Wölfli (1864–1930) nyomorban nevelkedett egyszerű parasztember, aki szexuális zaklatás vádjával börtönbe kerül. Visszaesés miatt pszichiátriai vizsgálatnak vetették alá, szkizofréniával diagnosztizálták, és áthelyezték a Bern melletti Waldau-i pszichiátriai intézetbe, ahol haláláig fogva tartották és kezelték. Egy fiatal orvos, Walter Morgenthaler felismerte Wölfliben a tehetséget, papírt és eszközöket biztosított számára, hogy szabadon alkothasson.

Wölfli az azilumban eltöltött harminc év alatt egy 25 ezer oldalból álló fantasztikus elbeszélést írt, amelyet gazdagon illusztrált, emellett önálló színes grafikákat is rajzolt. Ez utóbbiakat gyűjtötte össze Morgenthaler, és monográfia formájában publikált 1921-ben *Ein Geisteskranker als Künstler* címmel. A könyv bemutatását könyvesbolti kiállítások is kísérték Svájc nagyvárosaiban. Adolf Wölfli új utakat nyitott meg a szürrealista művészek számára a szinesztézia képzőművészetbe való ösztönös bevezetésével. Jean Dubuffet és André Breton a 20. század egyik legnagyobb művés�ének tartják, Szeemann befolyásos svájci kurátor pedig 1975-ben a Dokument 5-ön állította ki munkáit. 1972-ben létrehozták a Wölfli Alapítványt, amely a művész hagyatékát adminisztrálja és kutatja, a gyűjteményt a berni múzeum őrzi (<http://www.adolfwoelfli.ch>)

Az outsider art történetében kulcsszerepet játszott a karrierjét művészettörténészként kezdő, majd pszichiáterként folytató Hans Prinzhorn. A heidelbergi egyetem mellett működő pszichiátriai intézetben Karl Wilmann asszisztenseként az idegbetegek művészi alkotásait gyűjtötte össze és rendszerezte. 1922-ben megjelent gazdagon illusztrált első tanulmánya *Bildneri der Geisteskranken* címmel, amelyben a modernkor művészettörténészeként felismeri a betegek alkotásaiban a művészi értéket, az elementáris expresszionizmust. A könyv nagy hatással volt olyan híres művészekre, mint Alfred Kubin, Paul Klee, Pablo Picasso, Max Ernst és Jean Dubuffet. Ami valóban felnyitotta a művészek szeméit, az a bátor, komplexusok nélküli anyagválasztás és a médiumok keverése volt. Agnes Richter az egyenruháját hímezte ki, sok betegnél írás és rajz egymást kiegészítve jelent meg, egyenrangúként,

A Prinzhorn-gyűjtemény egyik darabja

ahol a rajz írás is volt, az írás pedig a rajz. Sokszor kényszer szülte, de zseniális hordozókat választottak, például kabátot, felvagdalt lepedőt, darabkákra szaggatott papírdarabokat, amelyeket újra egymáshoz ragasztottak. Frau St. magáénak mondhatja a kollázs technika feltalálását, Maria Lieb pedig az első installációt. Ugyanakkor a formai világukban is teljesen kötetlenül használták a perspektívát és a kompozíciós elemeket. A munkák kompozíciója asszociatív és lineáris, témáik pedig nyersek, szexuálisan terheltek, expresszív és (rém)álombeliek, mai szemmel a legtisztább szürrealista, dada és/vagy expresszionista művészi alkotások. (Lásd még a Prinzhorn Gyűjtemény honlapját, <http://prinzhorn.ukl-hd.de>) Itt kell megemlítenünk, hogy ezen különleges munkák alkotói egytől-egyig a náci eutanázia áldozataivá váltak, a gyűjteményt fajtalan művészetnek ítélték és zárolták, több évtizedre száműzték, és csak az 1970-es évek közepén fedezték fel újra.

Jean Dubuffet 1945-ben találkozott először a pszichiátriai betegek alkotásaival Prinzhorn könyvének köszönhetően. Őrült gyűjtésbe kezdett, létrehozott egy titkos kincsként őrzött gyűjteményt, amelyet az elején csak közeli barátainak mutatott meg, mint André Breton és Jean Paulhan, akikkel együtt 1948-ban megalapította a Compagnie de l'Art Brut titkos galériát és egyesületet, ezzel bevezetve az art brut fogalmát is, mint általánosan elismert művészettörténeti terminust. A gyűjtemény célja az inspiráció volt, a konvenciókból való kivetkőzés gyakorlása. Olyan híres művészek és értelmiségiek kaptak az évek során betekintést, mint Tristan Tzara, Claude Lévi-Strauss és Joan Miró. Az egyesület feloszlása után a gyűjteményt az Egyesült Államokba menekítették, csak 1962-ben kerül vissza Párizsba, majd 1976-ban, miután Dubuffet egy több mint ötezer darabot számláló art brut gyűjteményt adományozott Lausanne városának, megnyitották az Art Brut múzeumot a nagyközönség számára, és elindult a pszichiátriai betegek és értelmi fogyatékosok alkotásainak művészettörténeti értékelése, valamint feldolgozása is. (A lausanne-i Art Brut múzeum honlapja: <http://www.artbrut.ch/fr/21070/collection-art-brut-lausanne>; a Jean Dubuffet alapítvány honlapja: http://www.dubuffetfondation.com/index_ang.htm)

Szabó Róbert munkája

Az Írisz Ház Outsider Art díjat 2010 decemberében – a Fogyatékkal Élők Világnapja alkalmából – alapította és ítélte oda első alkalommal a Sepsiszentgyörgyi Diakónia Keresztyén Alapítvány.

Az outsider art elnevezést Roger Cardinal angol művészetkritikus vezette be 1972-ben, mint az art brut angol megfelelőjét. Azóta mindkét elnevezés egymás mellett él. Outsider art minden olyan alkotás, amely a művészet intézményein kívül született, akár gyermek keze alkotása, akár naiv művészetek, értelmi és érzelmi fogyatékosok alkotása. Az outsider art nem irányzat, nem is lehet azzá, hanem egy gyűjtőfogalom. Minden egyes értelmi fogyatékkal élő művész a saját hangját hallatja, a saját belső készletéből és lehetőségei szerint alkot. Nem tud, nem akar, és fel sem merül benne a külső elvárásoknak, bármiféle konvencionálisnak való megfelelés. Sőt, abban a pillanatban, ha valaki avatatlan kézzel próbálja irányítani az értelmi fogyatékos alkotó folyamatát, eltorlaszolhatja, meggátolhatja a kommunikációs csatornát, ami az érzelmek felgyülemelését eredményezheti, és az alkotási vágyat befagyaszthatja.

Az 1970-es évektől kezdve Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban gyors iramban jönnek létre pszichiátriai betegeket és értelmi fogyatékosokat foglalkoztató alkotóházak, galériák. Ezek között két, indíttatásában teljesen különböző profilú galériát/alkotóházat különböztethetünk meg: a terápiás foglalkoztatású és a tehetségközpontú művészi galériát. A terápiás műhelyek napjainkban már minden pszichiátriai vagy értelmi fogyatékos foglalkozó intézményben megtalálhatók. Számtalan alkotás születik és a munkák minősége nem mérvadó, hisz a terápia az elsődleges szempont. Ezek a műhelyek viszont azok a helyek, ahol felfedezik a tehetségeket. A tehetségközpontú galériákban/műtermekben viszont már felvételi alapján veszik fel a művészi tehetséggel megáldott értelmi fogyatékosokat, megismertetik velük a különböző technikákat, anyagokat anélkül, hogy bármiféle akadémiával terhelnék őket, profi művészek felügyelete mellett alkotnak, fejlesztik képkultúrájukat, és napi rendszerességgel dolgoznak. Munkáikkal megmutatkoznak és megmértetnek a közönség előtt, a galériák pedig értékesítik is azokat. (Lásd például: <http://www.herenplaats.nl/>)

Amint a fentebb leírtakból kitűnik, outsider art azóta létezik hivatalosan, amióta a szakemberek és a művészek is felismerték értékét, s beemelték a köztudatba.

Az Írisz Ház Outsider Art díjat 2010 decemberében – a Fogyatékkal Élők Világnapja (december 3.) alkalmából – alapította és ítélte oda első alkalommal a Sepsiszentgyörgyi Diakónia Keresztyén Alapítvány Írisz Ház napi foglalkoztató központja, ezúttal megalapítva az első olyan hivatalos fórumot Romániában is, ahol megmutatkozhatnak az értelmi fogyatékos művészek. Az Outsider Art Díj célja a Romániában élő, önmagukat a képzőművészet nyelvén kifejező és alkotó értelmi fogyatékkal élő személyek bemutatása a nagyközönségnek, a megmértetés, valamint a tehetséggondozás.

A díj megálmodója az intézet igazgatója, Makkai Péter volt, akit az Írisz Ház falain belül, a művészeti terápiaikon alkotó Szabó Róbert munkái ihlettek cselekvésre. 2010 óta minden ősszel meghirdetik a pályázatot. Általában három munkával lehet jelentkezni, amit szakemberekből álló (művészettörténész, tehetséggondozó pszichológus, művészeti oktató és outsider galéria vezető) zsűri értékeli, több kategóriában pon-

toz (anyaggal való bánás, technika/kivitelezés, kompozíció, ritmus, színhasználat, vonalvezetés, kontrasztok/feszültségek és téma), majd az átlag adja a végeredményt.

A díj négy kiadásának díjazottjait, illetve minden résztvevő munkáját meg lehet tekinteni az iriszhaz.blogspot.com oldalon. Érdeemes visszanézni és a művészek munkáit egyénileg összevetni. Gyorsan kiderül, hogy kinek van művészi vénája, ki foglalkozik komolyan a művészettel, illetve rendszeresen dolgozik, és ki az, aki alább hagy. Az értékelésnél az is fontos szempont, hogy a résztvevőnek milyen a hozzáállása a művészi alkotáshoz.

Az első évben több mint száz munka érkezett az ország minden sarkából. Sokan reagáltak a hirdetésre, az outsider artnak nem lévén hagyománya Romániában, mindenféle munkát beküldtek kézimunkától kezdve, gyermekrajzon keresztül festett üvegig. Viszont akadt közöttük pár gyöngyszem is, olajfestmények, rajzok, szobor és akvarell. Kimagaslóan összetett és kiforrott munkával jelentkezett Gudor Mátyás, aki az első év díjazottja lett Nicolae Bibannal egyetemben.

2011-ben nagyobb erőbevetéssel hirdettek pályázatot, ami több mint kétszáz munkát eredményezett. Ebben az évben kapcsolatba léptünk külföldön jól működő outsider art akadémiákkal és galériákkal, mint például a rotterdami Herenplaats Galéria. Rádöbbsentünk, hogy itthon nem elég a díjazás, hanem fontos a szakemberképzés is, aki profi módon ismeri fel és ápolja a tehetséget. Például fájdalmas felismerést tett bennünk, hogy egyik legtehetségesebb pályázónk, aki szürreális álmait rajzolta és küldte be, egy képzőművész keze alá került, aki realista tájképfestésre és rajzolásra tanította. Ez a fiú, aki eddig valóban belső képeit festette, érdekfeszítő, összetett kompozíciójú munkákat alkotott, hirtelen nagyon aprólékosan kidolgozott, de unalmas falureszletekkel jelentkezett. Sajnos, azóta sem tudott visszatérni önmagához. Tudni kell úgy vezetni a tehetséget, hogy közben ne vegyük át keze vezetését, hanem csak kibontakozásában segítsük. Az outsider művész nem tud megfelelni a hivatalos művészi kánonoknak, éppen ezért vele nem az akadémiázmust kell gyakoroltatni, hanem bátorítani kell belső képeinek kiaknázásában, az anyagok széleskörű felhasználásában, kreativitásában kell támogatni.

Romániai gyakorlatból és az outsider art történetéből is egyértelműen kiderül, hogy egy profi mentor elengedhetetlen az értelmi fogyatékos vagy pszichiátriai beteg művész fejlődésében. Ilyen kimagasló mentort ismertünk fel például Forró Ágnes művészetterapeutában, akinek csoportjából minden évben értékes munkák érkeztek be a pályázatra.

Felismerve a szakemberképzés fontosságát, a díjkiosztáshoz egynapos workshopot is szerveztünk a művészeti terápiaik vezetőinek a holland Richard Bennaars, a romániai Forró Ágnes outsider art művészeti oktatók és Török Melinda pszichológus, tehetségápoló vezetésével.

A harmadik évben szigorítottuk a részvételt, abban bízva, hogy eljött az ideje a mennyiség helyett a minőségnek. A résztvevőktől elvártuk, több médiumban próbálják ki magukat, hogy nagyobb munkabevetéssel dolgozzanak, próbálják növelni a felületet és az anyaghasználat minőségét. Sajnos, sok intézmény nem tekinti értéknek a fogyatékos ember tehetségét, a művészetet továbbra is mellékes, esetleg terápiai időtöltésnek tekinti, éppen ezért nem fordít pénzt eszközökre, és sokszor a művészeti körök vezetőit sem tartja partnernek. A pályázatok során sokszor megtapasztaltuk az intézmények vezetőinek kurta-furcsa, rosszindulatú hozzáállását, amikor például nem találták fontosnak a résztvevő leutaztatását a díjátadó ünnepségre, abban az esetben sem, ha épp díjazott volt az illető. Sajnos, a tehetséges fogyatéko-

Arusoaie Olga munkája

sok nagy része is intézményesített keretek között él, és rá van utalva a fizikailag egészséges, ezért döntéssel felruházott személyekre. Ezekon a gondokon, sajnos, a workshopok sem segítenek.

2013-ban a pályázatra beérkezett munkák mellett kiállítottuk a Budapesti Art Brut Galéria erre az alkalomra összeállított gyűjteményét is. A kiállítás pedig kikerült az Írisz Házból a hivatalos művészeti keretek közé, az árkosi Szentkereszthy kastély istálló termében bukaresti művészettörténész méltatta a kiállítást. Ugyanakkor Gudor Mátyás portréit meghívták a rotterdami galéria arcképművészeti kiállítására is, ezáltal megtörtént egy romániai outsider művész első nemzetközi szereplése is. Gudor Mátyás három portréval szerepelt a rotterdami Herenplaats Galéria *Face to Face* című gyűjteményes kiállításán. (<http://www.herenplaats.nl/galerie/index.asp#>)

Az outsider art elfogadásához időre, akaratra és gyakorlásra van szükség. Az akarat alatt politikai akarat is érthető, hisz elengedhetetlen az anyagi forrás egy galéria/műterem működtetéséhez. Az Írisz Ház az outsider művészeteket a képzőművészet mellett a zenére is kiterjesztette, így májusban immár harmadik alkalommal volt Outsider Music Fest fogyatékos zenészekből álló együttesek részvételével. Az outsider art díjat pedig ebben az évben is meg fogjuk hirdetni, ezúton is felhívjuk a figyelmet, hogy nagy érdeklődéssel várjuk minden olyan tehetséges értelmi fogyatékos személy munkáját, amely megfelel a kiírás feltételeinek. A közönséget pedig szeretettel várjuk e különleges kiállításra, amelyen az elmúlt évek nyertes munkái is megtekinthetők lesznek.

Felhasznált és ajánlott irodalom az outsider artról:

- RHODES, Colin, *Outsider Art. Spontaneous Alternatives*, Thames and Hudson, London, 2000.
 FERRIER, Jean Louis, *Outsider Art, Terrail*, Párizs, 1998.
 REXER, Lyle, *How to Look at Outsider Art*, Abrams, New York, 2005.
 A Sepsiszentgyörgyi Diakónia Keresztyén Alapítvány Írisz Ház tevékenysége követhető az [Iriszhaz.blogspot.com](http://iriszhaz.blogspot.com) vagy [facebook/IriszHáz](https://www.facebook.com/IriszHaz) oldalakon.

Zsigmond Attila

A megfejtetlen titok ígérete

Emlékfoszlányok a somlyóújlaki templomról

*Se szeri, se száma
ugyanis a nevük
tanúsága szerint
későbbi alapítású
Új-lakoknak*

Ha szülőhelyem felől érdeklődnek, az okmányaimban szereplő Szilágysomlyót említve valahogyan ösztönösen mindig sietek hozzátenni: gyermekkorom éveit valójában nem itt, hanem Újlakon, a Maguraként is ismert öreg Somlyó-hegy túlsó oldalával farkasszemet néző, hepehupás domboldalra felkapaszkodott falucskában töltöttem. Szívem szerint mindig csak így említeném, röviden (ugyan milyen más Újlakról is lehetne szó?!), s csupán a vidéken járatlanok kedvéért teszem hozzá: Somlyóújlakon. Se szeri, se száma ugyanis a nevük tanúsága szerint későbbi alapítású Új-lakoknak, ezért valahogy rendet kell tartani köztük. Így lett az én Újlakomból az utóbbi századok alatt Somlyóújlak, a dombokon túli kisvárossal, az egykori Kraszna vármegye székhelyével való szomszédságából kifolyólag. Már 1669-ben a „SOMLIO • VJLAKI • ECCLESIA-HOZ” csináltatott egy ón boros kannát az úrasztalára egy kegyes adományozó. Viszont emellett még jócskán, százado-

kon át kitartott a falu régebbi neve: Suta-Újlak. Azaz pontosabban Sutak-Újlak (így említik az oklevelek 1388-tól kezdve századokon át), de az egyszerű ember fülének hihetőbben csengett a „suta” (aminek legalább van valami értelme). Sőt, még az is megtörtént, hogy a kétféle változathól egyet csináltak: az egyik, mára már elenyészett harangot felirata szerint a „Somlyo Suta Ujlaki Reformata Eccla” öntette saját költségén. Az elnevezés talányánál maradván, a tetszetős okfejtés alapján a templom sisak nélkül maradt, azaz suta tornya lett a falu névadója, egy hirtelen támadt tűzvész hírmondójaként. Komoly dolog lehet kétségtelenül, meg van ám örökítve a templom mennyezetén is, melyet a tűkörírásos felirat tanúsága szerint „TÜZ ÁLTAL ELPUSZTULVAN”, 1754-ben állítottak helyre „A SZENTEK ALAMISNAJAK-BOL”. A Petri-monográfiában (száz év óta még mindig megkerülhetetlen alapműve a vidék kutatásának) közölt egykori emlékirat szerint pedig: „... ezen s.-újlaki reformata Ecclesia a kegyességhez szokott kezeknek adományok által in Anno 1751 újítani kezdé, szintén mikor már a munka tökéletességét elérné, akkor is ilyen szerencsétlenségére, az építőknak gondviseletlenségök miatt [...] tűz által ismét gyászba öltözteté. De mégis az elromlott s a megégett munka hamvában nem hagyaték, hanem in Ano 1754 valamennyire a romlásból felépítették, mely állapotában volt ad Annum 1773, ebben az esztendőben aztán tornya, mely sugár nélkül vala, felviteték ...”. Így vált volna az emberi gondatlanság egy kárvallott falu névadójává? – méltatlankodhatnánk, miközben a település nevében valójában nem is e szomorú esetet, hanem az egykori birtokos, Sudak emlékét őrizte meg jóval korábról, aki testvérével, Miklóssal együtt lett a falu új gazdája, úgy hetedfélszáz esztendővel ezelőtt. S őrzi nevének emlékezetét mindmáig a templom mögötti domb: a Sutak.

Somlyó közelsége a kezdetektől fogva rányomta bélyegét a falu történetére.

A torony délnyugati nézete

A templom keleti záródása a nyugati karzatról nézve

Először 1259-ben bukkan fel Wylak formában az akkori Wathasomlyowa határleírásában, ekkortájt vette meg a birtoktestet két magas rangú királyi tisztviselő, Móric és sógora, Roland Vata fia Vatától és Dénes fia Pósától százhusz ezüst márkáért. Egy szűk évszázad múlva a Báthoryak már nem adásvétel, hanem házasság útján lettek a somlyói uradalom birtokosai. S hiába ajándékozták el Újlakot már korábban az említett Sudaknak és Miklósnak, Somlyó új urai is szemet vetettek rá, s kitartó perlekedéssel, törvényeskedéssel szereztek lépésről-lépésre egyre nagyobb érvényt akarataiknak. Mindez már történelem, ugyan mivé lett napjainkra az egykori patrónusok dicsősége? Romjaiban várja sorsának jobbra fordulását a Báthoryak hajdan díszes várkastélya, mint a Somlyó-hegy alji álmos kisváros néhány nevezetességének egyike, s nyomtalanul elenyészett a szomszédos Várhegy tetejéről előzménye, az egykoron ott állott kővár is.

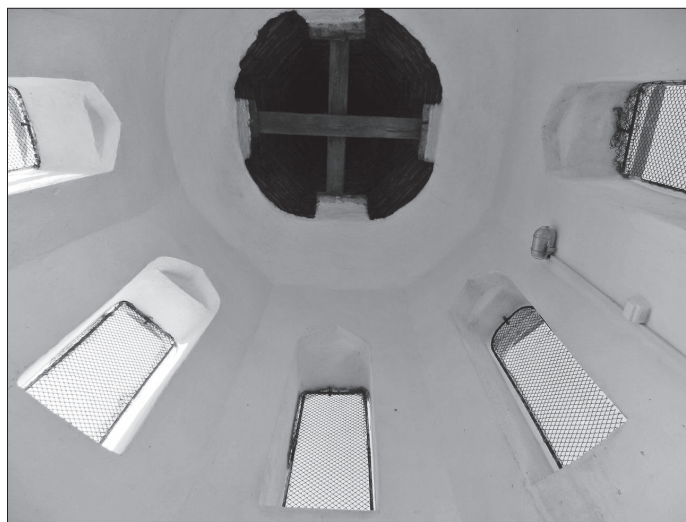
Visszatérve Újlakhoz, ennek a mára alig több mint háromszáz lélekre apadt, zömében máig magyarnak és kálvinistának megmaradt falunak is van egy nevezetessége: az egykor sutává lett tornyú temploma. S ezt nem az idegenbe szakadt, s emlékein keresztül a múltjához egyre macskaszerű ragaszkodó ember – amúgy bocsánatos bűnként elkönyvelhető – elfogultsága mondatja velem. Még akkor sem, ha beismerem, hogy a régmúlt idők emlékei iránti érdeklődésem itt, a szó szoros és átvitt értelmében az újlaki templom árnyékában eltöltött gyermek éveimben gyökerezik. Annyiszor kísértem el itt lelkészkedő édesapámat az ide érkező turistákkal, hogy már magam is betéve tudtam az istenháza rövid történetét, s megesett, hogy az ő hiányában én kalauzoltam a látogatókat botcsinálta idegenvezetőként. Ha alkalom kínálkozott rá, magabiztosan fújtam, hogy a templom valamikor az ezerkétszáz évesekben épült, román stílusban, a falakba foglalt keskeny, emeleti folyosókon pedig a hagyomány szerint a közeli kolostorból a misére átjövő apácák rejtőztek el a köznép elől. S szóltam persze a nevezetes tűzvészről is, a tükörírásos feliratról, meg a sutává lett toronyról s a falu ebből kimagyarózott nevééről is, úgy, ahogy magam is megtanultam. No meg arról, hogy mint minden valamire való régi templom alatt, egykor itt is alagút húzódott a kolostorig, ebben közlekedtek az apácák. Úgy látszik, különösen szemérmes természetűek lehettek, ha ennyire óvakodtak a világ kísértéseitől – gondolnám a mai eszemmel, de akkor rendületlenül hittem benne. S abban is, hogy a foszlásnak indult, titokzatos török imaszőnyeget egykor tényleg a templom falában találták, amikor kibontották az

alagút befalazott lejárata. Néha sikerült kikönyörögnöm édesapámtól, hogy elővegye nekem az egyház vasalt ládájából, s bármily furcsán hangzik, de gyermekszemmel még a ráragadt malterdarabkákat is látni véltem rajta.

Megannyi rejtély övezte tehát számomra ezt a templomot, melyek közül akkoriban főképp az alagút tartott lázban. Feltett szándékom volt, hogy a parókia kertjéből majd szépen beások a templom alá, s néhány próbálkozásomnak csak a szülői szigor vetett véget, mielőtt a meredek domboldalba vájt, pár lépésnyi gödör teteje a nyakamba omolhatott volna. Meg a freskókat sajnáltam nagyon, melyeknek akkorra már hírük-poruk sem maradt – az egyébként hihetőnek tűnő magyarázat szerint, ha nem verték le a reformációkor, akkor biztosan a nagy tűzvészben pusztultak el. Ezt kénytelen-kelletlen tudomásul is vettem, de azért titkon reménykedtem, hátha mégsem így történt. Csak az 1773-as javítások emlékére odapingált felirat maradt a szószékkoronára mellett, jobb híján ezzel kellett beérem. Sokszor próbáltam kisilabizálni a régies betűket, s lassan-lassan sikerült is megfejteni a bibliai idézet „rejtélyét”. De furcsa mód, a kettős falak a beléjük foglalt folyosóval nem különösebben mozgatták meg a fantáziámat. Valahogyan természetesnek vettem: erre is futotta az egykori építők tudományából, miként arra is, hogy a déli falban a folyosó külső és belső ablaknyílásait úgy igazítsák egymáshoz, hogy azok „kövessék” a nap járását, s így vala-

*... ennek a mára alig több mint
háromszáz lélekre apadt, zömében máig
magyarnak és kálvinistának megmaradt
falunak is van egy nevezetessége:
az egykor sutává lett tornyú temploma.*

melyiken mindig bejut a fény az épület belsejébe. Tudtak ám építeni azok a régi mesterek, hét évszázada is elmúlt már, hogy a kőkeményre égetett, paprikavörös középkori téglák (sokszor hallottam, milyen nehezen engedtek a vésőnek a templom villamosításakor) dacolnak a múlt idővel, változó korokkal. S józan észjárásra utalnak az árnyékos északi oldal tenyérszerű körablakai (emiatt tekintik egyesek tévesen vártemplomnak az újlakit): ellentétben az embermagaságú déli társaikkal, itt nem lett volna értelme hasonlókat készíteni. Ezek viszont lőrés kinézetük ellenére alkalmat-

Tornyóbelső

A déli falfolyosó

lanok bármiféle védekezésre, hiszen a nádszálvékony apácákhoz méretezett, keskeny folyosón keresztbeállva képtelenség lenne bármiféle akkortájt használt lőfegyvert – íjat, számszeríjat – felajzani, s azzal ellenségre lődözni. De arra talán mégis alkalmas lehetett ez a karcsú, külsejében némileg erősítésre hajazó épület, hogy a falu népe ideig-óráig ide menekítse életét, vagyonkáját az erre tévedt kutyafejű tatár, török sarcolása előtt. Bármennyire is megszokott volt nekem ez a kettős falú megoldás, ha úgy hozta az alkalom, magam is lelkiismeretesen hangsúlyoztam, hogy ez a kis templomocska, a maga fura fali járataival valójában nyugatabbra álló díszesebb társainak szerényebb, minálunk bizony kuriózumszámba menő rokona! Valójában ez volt az a titokzatos valami, ami messze földről odavonzotta a látogatókat. Mert már akkoriban, a reklám és a turistacsalogató hírverés nélküli hetvenes-nyolcvanas években is akadtak látogatók szép számmal, bel- és külföldről egyaránt, akik világhálós bók-lászás híján is rátaláltak a szilágysági dombok között rejtőzködő aprócska falusi templomra. A tokjukba parancsolt fényképezőgépek korában (hihetetlen, de volt ilyen) a templomlátogatásra vetemedett turistának be kellett érnie a látogatás élményével, s a kommunista hatalom kegyéből engedélyezett, nagyvonalúan „album”-nak nevezett pár oldalas leporelló megvásárlásával.

Ahogy fordult egyet az idő kereke, néhány évtizede már magam is csak sietős látogatóként léphetek be olykor-olykor az ismerős falak közé. S bár minden zuga kitörölhetetlenül égett be legkedvesebb emlékképeim közé, a múlt megismerésének vágya úgy hozta, hogy az egykori rejtélyek mára már jórészt szertefoszlottak, meglették magyarázatukat. Amikor szeretett templomom egyszer csak egyetemi szakvizsga-dolgozatom témájává avanzsált, az általam épp ek-

kor elsajátítani próbált szakszerű vizsgálódás górcsőve alatt sorra pattantak szét gyermekkori álmaim szappanbuborékjai. Levéltárak mélyén rejtőző százados feljegyzések cikornyáit betűzve, régi kiadványok nyomát kutatva könyvtárban s ismerősnél, felkeresett szakértők, kutatók segítőkész tanácsait hallgatva olyan világ nyílt meg előttem, mely legalább olyannyira kecsegtetett a felfedezés izgalmával, mint gyermekkorom alagútászási próbálkozásai. S a megismert új világ bővölete nekem úgy is töretlen maradt, ha ma már épp ennek köszönhetően tudom: a rejtélyes alagút sosem létezett (bele kell törődnöm, ha még az egri vár alá is csupán Gárdonyi írói képzelete varázsolt ilyent), s a kopott imaszőnyeg sem a sosem volt befalazott lejárattól került elő ott járt törökök nyomaként, hanem patrónusi kegyből volt egykor úrasztala vagy papi szék dísze (mint hasonló társai oly sok más templomban – így váltak nevükben erdélyiekké, keleti származásuk dacára).

Megfejtetlen maradt viszont továbbra is a titok: hogyan csöppent ide a szilágysági hepehupák közé ez a különleges istenháza? Az írott forrásokat kutatva a már idézett, 1754-es mennyezetfelirat elkészülte után két évtizeddel is még csak azt jegyezhettem fel az alkalmi krónikás (bizonyly maga Pap Ferenc uram, akkortájt itt szolgáló prédikátor), hogy „... ezen s.-újlaki templomocska a maga Építőjéről s Fundálójáról a Hazának sok változásai között elfelejtkezett, mivel nincsen senki, de még semmi is, a mi ennek eredetiről s változásiról ezerhétszázig emlékeznek ...”. Még egy 1838-ban kelt konskripció szerzője is ekképp mentegetőzik: „Kik, mikor és mitsoda hitűek voltak, akik építették, arról vagy az idő viszontagságai emésztették meg a szükséges bizonyítványt, vagy nem volt oda erre a gondolkozás, hogy arról a késő maradványt szükségesnek találta volna. Elég, hogy nints semmi emlék jelünk.” Majd néhány évtizeddel később a tudós főpap, Bunyitay Vince némi romantikával még Somlyó korábbi gazdáihoz, a Vatákhoz s a hozzájuk kapcsolódó pogánylázadáshoz kötötte a templom építését: „... a somlyó-újlaki egyház az ő hit utolsó nemzetségéből származik, s kibékülésének emléke a kereszttyénsséggel.” A múlt emlékeivel foglalkozó,

... a tudós főpap, Bunyitay Vince némi romantikával még Somlyó korábbi gazdáihoz, a Vatákhoz s a hozzájuk kapcsolódó pogánylázadáshoz kötötte a templom építését.

egyre sokasodó kiadványokban rendre feltűnik Újlak temploma, s olykor nyilvánvaló tévedések, elírások árulkodnak arról, hogy egyes szerzők valójában meg sem fordultak itt. Nem úgy, mint Entz Géza, aki annak idején pesti egyetemista diákjainak népes csapatával kereste fel a falu nevezetességét. Ő a művészettörténet neves művelőjeként stílusbeli rokonságok, hasonló építészeti megoldások alapján tekintette a birtokvásárló Móricot az istenháza építtetőjének, aki talán külszági küldetéseiiben megfordulva láthatta valahol azt a sajátos, falfolyosós megoldást, melynek szerényebb mását készíttette el frissen vásárolt birtokán, valamikor a 13. század második felében.

Talán nem tévedünk, ha nem csak egyfajta patrónusi hóbortban, utánzási vágyban keressük ennek az érdekes kialakításnak a magyarázatát, hanem valamilyen nagyon is gyakorlatias rendeltetésben. De tényleg az egykori apácák számára készült ilyennek, akik ha a föld alá nem is, de lega-

lább a falak közé el akartak rejtőzni? A ködös legenda ihlette a két évszázaddal ezelőtt itt szolgált prédikátor művészelkü fiát, az ifjabbik Vántza Mihályt, hogy 1806-ban „búsongó Ámorként”, a nyelvújítás bűvöletében ilyképp öntse szíve fájdalmát „Szomorózába a Szép Gráziákhoz”: „Édes emlékezet! hányszor nem dőléngeztem repedezett falai alá Újlak templomának? Hányszor állottam ajtajában a tsendes estvéken? Hányszor néztem innen a szelíd hóld fényénél a bértz alatt folyó világút zsbongását? Gyakran bámultam el tornyának gothusos figuráin, gyakran nyitottam be ajtaját, és kettős falai között rejtekeit másztam, belső közeit kerültem, ki könyököltem ablakán mélyen andalogva, s az itt elsenyvedett ártatlanok lelkét, a feketébe burkolt gyász szüzeit képzeltem körülettem lebegni.” Hogy kik indították ilyen szomorúságra? – erre nézve őmaga adja meg a magyarázatot: „Ez hajdan Apátzák temploma volt; most pedig már csak a régiség darabja.” Parttalan gyermekkori álmódosásaim mára már ollyá szelídültek, hogy csak abban reménykedem: a Kazinczy nyomdokába lépő, majd később piktorrá és komédiássá lett Vántza (s egyben a híres Váncza-sütőpor megalkotójának őse) talán nemcsak írásban, hanem rajzban, festményben is megörökítette „andalmányának” színterét, s milyen jó is volna erre valahol rátalálni...

Három éve már, hogy a régóta várt szakszerű helyreállításnak köszönhetően az Árpád-kori épület végre kiszabadulhatott az eltelt évszázadok ráarakódott burkából. Ma már ismét az újból megnyitott, eredeti bejáraton lépek be a templomhajóba, az ajtó fölül – gyermeki reményeim késői beteljesüléseként, s a restaurálás nem sejtett felfedezéseként – a gyermek Jézust ölelő Szűz Mária tekint rám szelíden, napvilágra jöve a kálvini tanítás által ráparancsolt mérszreteg és a lebontásra ítélt, már rég funkcióját veszített portikus (gyermekkorom vallásóráinak színhelye) takarásából. Mindezt megtetézve, a küszöböt átlépve tekintetem ma már a szemközti falon sem csupán az egykor sokat betűzött feliratot találja, hanem mellette egy hajdan volt falkép kusza töredékeit is. Bár a sodronypáncélos lábat markoló kéz tenyérnyi részletében csak az avatott szem látja a kun vitézzel küzdő Szent Lászlót, de így is újbóli megerősítést nyert a felismerés: hiba lenne a lovagkirály egykori kultuszának nyomait kizárólag a határvidékeken keresni. Viszont már nyoma sincs az egykor volt barát csuhás-tonzúrás figurájának – 1933-ban Debreczeni László még láthatta a viaskodó László alatti vakárkádok egyikében (vázlatos rajza kutatásaim nagy „felfedezése” volt, s titkos reményeim további táplálója), de nyomtalanul elémesztette az utóbbi évtizedek amúgy jó szándékú, de annál felelőtlenebb küzdelme az ódon falakon viruló salétrommal. Nagy kár érte, már csak azért is, mert lehet, hogy talán épp itt rejtőzött az apácák mellett olykor veres barátokat is emlegető, zavaros szóbeszéd gyökere és magyarázata.

Nemcsak a falak, de a megváltott föld mélye is előadta titkait. Az ifjú Vántza még szerelmi bánatukban apácának állott, s itt elsenyvedett szüzek gyászos végén elmélkedve fűjt „Lámentózót” és „Romántzékát az estvéken”, a régész ásója mégsem őket, vagy a titkos járatot találta, hanem a múlt újabb talányát. Egykori patrónus alusza békésen sokszázados álmát az ismeretlenségbe merülve, oldalán kettőtört ezüstös kardja, mellette hitvese, mára ronggyá foszlott, arannyal szótt öltözékben. Vajon kik lehettek ők, talán az ő-Sudak késői vérei, kiknek nevét oklevelek, peres iratok sorai rejtik? És alapköveiben napvilágra jött az idő múlásával hat századon át dacoló ősi szentély, melyet 1846-ban ért utol végzete: lerontatott – gyalgó állapota miatt talán jogosan, de mégiscsak felelőtlenül. Ugyan mit gondolt azzal akkor a falu népe, talán papját, tanítóját, patrónusát is beleért-

Az eredeti román kori bejárat a déli oldalon (A szerző felvételei)

ve, s a pusztulásra ítélt falak a közrefogott folyosóval együtt menthetetlenül rántották az enyészetbe az ősi hajlék addig még avittságában is többé-kevésbé sértetlenül fennmaradt egységét. Így zsörtölődött az elődök meg gondolatlanságán két évtized múlva, 1864-ben P. Szathmári Károly, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagygyűlésén: „... hátulso részét, a nélkül, hogy bár rajzban fenntartotta volna, kegyelet nélkül lerombolta s esetlenül átídomította.” Így történhetett, hogy bár suta tornyát kiigazította egykor a hívek buzgósága, a némiképp régiesre készített, de alapjaiból újonnan emelt falak mégis megmásíthatatlanul sutává tették a nevezetes templomot. Szakember legyen a talpán, aki meg tudná válaszolni, hogy a ma már sehová sem vezető, a templomtoldásnál hirtelen megtorpanó folyosócsonkok egykor miként és mi cél-

Szakember legyen a talpán, aki meg tudná válaszolni, hogy a ma már sehová sem vezető folyosócsonkok egykor miként és mi célból találtak egymásra falakban.

ból találtak egymásra falakban. Körüljárva a szentély sokszögű záródását, vagy – amint a nyomokból már csak sejteni lehet – inkább a diadalíven keresztülhaladva? Valamilyen különös szertartási igény, patrónusi szeszély, vagy „csupán” józan előrelátás rendelte ilyennek? Mert ne feledjük: azt a Móricot sejtjük építetőként, aki nemrég még a tatárjárást harcolta végig királya oldalán vitézül, s akit talán épp ez indíthatott arra, hogy olyan hajlékot emeltesse az Úr tiszteletére, mely szerény méretei ellenére, elmés kialakításával vész idején biztos menedéket is nyújtson az ide rejtőzőknek.

Ma már csak nagyritkán adódik az alkalom, hogy gyermekkorom idegenvezető szerepébe lépjek, s ha olykor mégis megtörténik, már nem úgy szólok, mint egykor. De ha magam vagyok, s a szűk emeleti könyöklőkön kihajolva alátekintek a gyermekkori emlékek mélyébe, látni vélem a falakban sorakozó apácák szelíd alakjait, hallom ájtatos éneket, éppúgy, mint az alagúton át életüket menekítő falubeliek riadt kiáltásait. És felsejlik homályosan az őket sirató, ifjú poéta múltba révedő, ábrándos alakja, akit két századdal ezelőtt ugyanúgy megigéztek Újlak templomának ősi falai, s a beléjük zárt, talán örökre megfejtetlen maradó titok.

Ínycsiklandó könyvek tárlata

Talán nincs is olyan (kultúr)ember, akit a főzés és étkezés története ne érdekelne.

Sárgadinnye az Iconnes plantarum...-ból

Talán nincs is olyan (kultúr)ember, akit a főzés és étkezés története ne érdekelne. A Teleki-Bolyai Könyvtár munkatársa, László Lóránt történész doktorandusz arra vállalkozott, hogy az európai és magyar gasztronómia történetébe nyújt betekintést a gyűjtemény könyveinek segítségével. A kiállítás *Ars culinaria* címmel május 16-án nyílt meg nagyszámú közönség jelenlétében a marosvásárhelyi könyvesházban és október közepéig látogatható. A tárgy szinte kimeríthetetlen gazdagsága és óriási szakirodalma okán csak néhány kiemelt kérdéskört lehetett megvilágítani, ennek eredményeként azonban összefogott bemutatás született. A könyvanyagot kísérő színes pannók szövege átfogó történeti kitekintést kínál, az egyszerű és mégis látványos design Láng Orsolya munkáját dicséri.

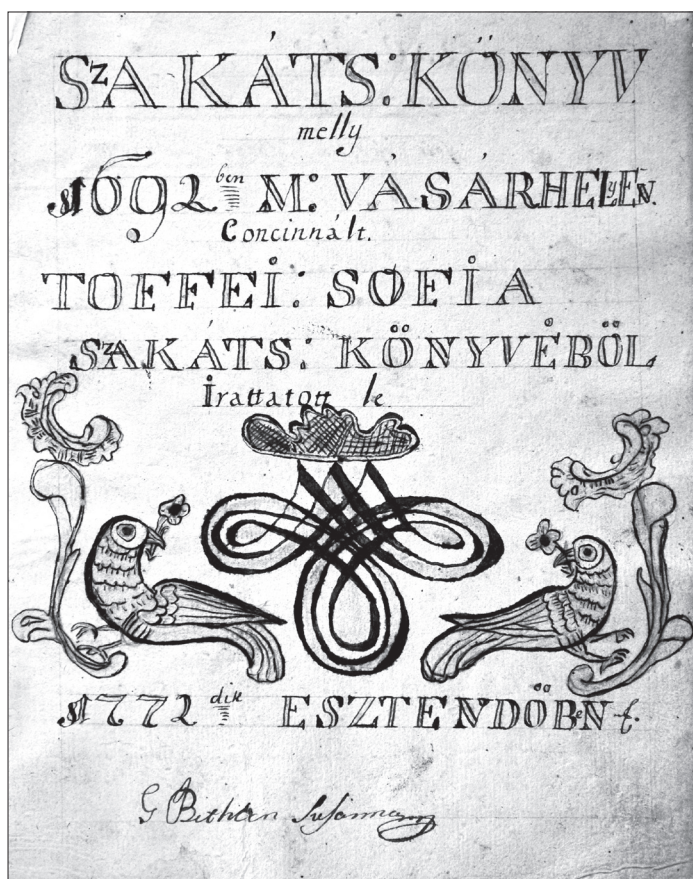
A tárlat természetesen az antik étkezéskultúra áttekintésével indul. Ehhez kiváló illusztrációt nyújtanak az ételáldozatokhoz, Bacchushoz, a bor istenéhez kötődő ábrázolások a kézzel festett monumentális albumokban, miként a görög vázaképeken Sir William Hamilton gyűjteményéből (*Pitture de vasi antichi*. Firenze, 1800). A Teleki Téka állományában számos más igen értékes metszet is megörökíti a görög, etruszk és római kori szokásokat, sajnos, terjedelmes voltak miatt ezekből csak néhányat lehetett ezen alkalommal megmutatni.

A szakirodalom több római kori szakácskönyvről tud, azonban ezekből csak egy maradt fenn. A ma ismert legrégebb európai receptes könyv a Krisztussal kortárs híres ínyenc és luxuskedvelő Marcus Apicius Gavius nevéhez kötődik, aki öngyilkos lett, amikor egy idő után már nem tudta fenntartani pazar életmódját. Alakja számos római kori műben megőrződött, a *De re culinaria* azonban csak két, 9. századi másolatban maradt fenn, melyek a toursi bencés kolostor műhelyében készültek. A középkor legkedveltebb receptes könyve volt, nyomtatásban először 1498-ban jelent meg Milánóban. Mivel a könyvtáralapító Teleki Sámuel magánemberként leginkább a klasszikus

szervezők műveit kedvelte, legtöbbjüket több híres 15–18. századi kiadásban is beszerezte, így Apicius szakácskönyvét is (1709, Amszterdam, illetve 1784, Offenheim), vagy a *Satyricon* (Antwerpen, 1565 és Amszterdam, 1743). Ez utóbbi szerzője Petronius Arbiter, a Kr. u. 1. században élt író, Néro császár udvarának feltűnő alakja volt, az elegancia és luxus-életmód megtestesítője, művének talán legismertebb része a Trimalchio lakomája.

A magyar gasztronómiai irodalom első emlékei a 15. századból származnak. Receptes könyveink egészen az 1700-as évek végéig, akár kéziratosak, akár nyomtatottak, korabeli német, francia vagy itáliai művek adaptációi. Itt kell megemlíteni a tárlat legértékesebb darabját: a könyv hátsó kötetláblájának belsején levő bejegyzés egy magyar nyelvű ételleírás, mely a kézírás elemzése szerint a 16. század végén vagy a 17. század elején keletkezett, s így az első ismert magyar nyelvű receptek sorában igen előkelő helyet foglal el a Vagdalt Pástétom csinálásának módja, borjúhúsból vagy juhúhúsból. A bejegyzés szerzője ismeretlen, a könyv első tulajdonosának nevét csak egy B. B. rövidítés jelzi. Ennek feloldása, illetve a recept eredetének beazonosítása további kutatómunkát igényel. A könyv címe *De bello moscovitico...* (Krakkó, 1584), szerzője, Reinold Heidenstein Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király Oroszország ellen vívott sikeres háborúit beszéli el. A benne levő bejegyzést ez év tavaszán fedezte fel Petelei Klára könyvtáros. Itt köszönjük meg Sipos Gábor, Ősz Előd és Simon Zsolt segítségét, akik a szöveg datálásában, illetve átírásában segítségünkre voltak.

Másik érdekesség a Teleki Sámuel felesége, iktári Bethlen Zsuzsanna (1754–1797) által 1772-ben másolatott szakácskönyv. A címlap tanúsága szerint a másolat egy 1692-es kézirat alapján készült, melyet Tofaeus Zsófia szerkesztett. A kéziratmásolat csaknem teljesen megegyezik a Tótfalusi-féle szakácskönyv szövegével – egyelőre nem sikerült megállapítani, melyik lehet az ere-

Az 1970-es években antikváriumi vásárlás útján megszerzett Tótfalusi-szakácskönyv borítója

deti szöveg, avagy mindkét változat egy közös forrásra megy vissza. Az első nyomtatott magyar nyelvű szakácskönyvet, a *Szakács mesterségnek könyvecskéjét* Tótfalusi Kis Miklós adta ki 1695-ben Kolozsváron, azonban lehettek korábbi kiadásai is, melyek nem maradtak fenn. A munka annyira népszerű volt, hogy a 18. század végéig további tizennégy alkalommal adták ki; az előző századokban többnyire főúri udvarok számára készült gyűjteményektől eltérően már egy szélesebb társadalmi réteget céloz meg. (A Tofaeus Zsófia-kézirat jelzete: Thq-104 MS 353.) A Teleki-Bolyai Könyvtár sokáig nem rendelkezett példánnyal a Tótfalusi-szakácskönyvből, míg végül az 1970-es években antikváriumi vásárlás útján sikerült egy 1785-ös nagyszombati kiadást beszerezni, a kiállításon ez látható.

Bár a füveskönyvek, herbáriumok és diétetikák csak tárgyias értelemben tartoznak a gasztronómia területéhez, az újkorban az ezt „tárgyazó” munkák is meglehetősen népszerűek és keresettek voltak, műfajilag sem mindig váltak el szorosan a szakácskönyvektől, szintűgy terjedtek kézirat másolatokban, majd nyomtatásban egyaránt. Különös népszerűsége tett szert Juhász Máté (?–1776) minorita iskoladráma-író és költő *Házi különös orvosságok* c. munkája, amely többnyire név nélkül jelent meg, és tartalmazta az Angliai országban lévő Salernita scholának jó egészségről való meg-tartásnak módjáról írott könyvet is. Több recept gyomorpanaszokra ajánl a ma emberének szokatlan kezelési módszereket. Ennek 1773. és 1785. évi kolozsvári kiadásai mellett egy kéziratot füveskönyv is látható Bethlen Zsuzsanna gyűjteményéből: *Herbárium, avagy mindenféle fáknak, füveknek, természetekről és hasznokról íratott könyv, mellyben majd mindenféle nyavallyáknak orvossága feltaláltatik*. 1792. (Jelzete: Thq-902 c MS 238.)

A magyar irodalom és művelődéstörténet mezején maradván, illendő megmutatni a Törökországi levelek első, szombathelyi kiadását 1794-ből, természetesen az LVI. levélnél kinyitva, ahol Mikes a káposzta iránti rajongásáról vall.

A magyar irodalom és művelődéstörténet mezején maradván, illendő megmutatni a Törökországi levelek első, szombathelyi kiadását 1794-ből, természetesen az LVI. levélnél kinyitva, ahol Mikes a káposzta iránti rajongásáról vall, és felhívni a figyelmet más neves íróink gasztronómiai érdeklődésére is: Bethlen Miklósról, aki önéletírásában külön fejezetet szentel diétájának és étkezési szokásainak, vagy Jókai Mórra, aki elsőként közölte (álnéven) Szentbenedeki Mihálynak, Thököly Sebestyén késmárki szakácsának kéziratot szakácskönyvét 1601-ből. Az 54 receptet tartalmazó szöveg folytatásokban jelent meg a *Vasárnapi Újság* 1862. évfolyamában.

Míg a középkorban és kora újkorban tájainkon főleg főúri udvarokban gyűjtöttek, másoltak recepteket, a 18. századtól kezdve jelentősen megnőtt európai szakácskönyvkínálat elsősorban a nemesség és a városi polgárság igényeit hivatott kielégíteni. A könyvtáralapító kancellár több évtizedes bécsi tartózkodása alatt vásárolhatta azokat a német nyelvű szakácskönyveket, melyek az enciklopédikus tudománytárrak szánt Teleki Tékában ott lapulnak szerényen a tudományos munkák mellett, címlapjukat általában konyhai jeleneteket ábrázoló metszetek kísérik. Néhány cím: Maria Elisabetha Niederederin: *Das neue geprüfte und bewährte Linzer Kranken-Kochbuch...* Linz, 1809.; Maria Elisabetha Meirner: *Linzer Kochbuch*. Linz, 1818.; *Grätzerisches Kochbuch*. Grätz, 1817.; Ignaz Gartler: *Wienerisches bewährtes Kochbuch...* Wien, 1812. stb.

A 19. század már minden társadalmi rétegnek és igénynek ontja a gasztronómiai könyvek sorát. A magyar szakácskönyvek közül a Magyar nemzeti szakács könyv (*Magyar nemzeti szakács könyv a magyar gazda asszonyok számára* kiadta Czifrai István szakács mester Pesten. Készült Ő Csász. Kir. Fő Herczegsége a Nádor Ispán Úr udvari fő Szakács-mesterének útmutatása szerint. Pesten, 1829., 3. kiadás, magántulajdon) azzal ajánlja magát, hogy: „Ezen megjavított és 600-ra szaporított útmutatásokat akarmelley rendű Szakácsné is saját házi körülállásaihoz alkalmaztatva használhatja”. Hüppmann Antal, a gróf Károlyi-család egykori „belszakácsa” is megosztotta tudását a szélesebb néprétegekkel. A *valódi szakácsművészet* (Pest, 1864) c. könyve előszavában ezt írja: „Mivel ügyekeztem és szorgalmam által a szakácsi magas művészetben részesülék, és sok évi tapasztalat által ebbeli tudományomat és művészetemet a legnagyobb uraságok is méltányolva tüntették ki; másoknak is használni ohajtván, feladatul tűzém ki: tömött tartalmu, de mégis tökéletesen érthető munkával fellépni, minő a főzészet körében hazai nyelvünkön eddigelé tán nem léteztek.”

Brillat-Savarin (1755–1826) főműve, *Az ízlés fiziológiája* az első magyar nyelvű kiadásban látható a kiállításon (Budapest, 1912). Tárgya a tág értelemben vett étkezési kultúra, az étel- és erre alapozott életfilozófia, mint maga definiálja: „A gasztronómia rendszeres ismerete mindannak, ami

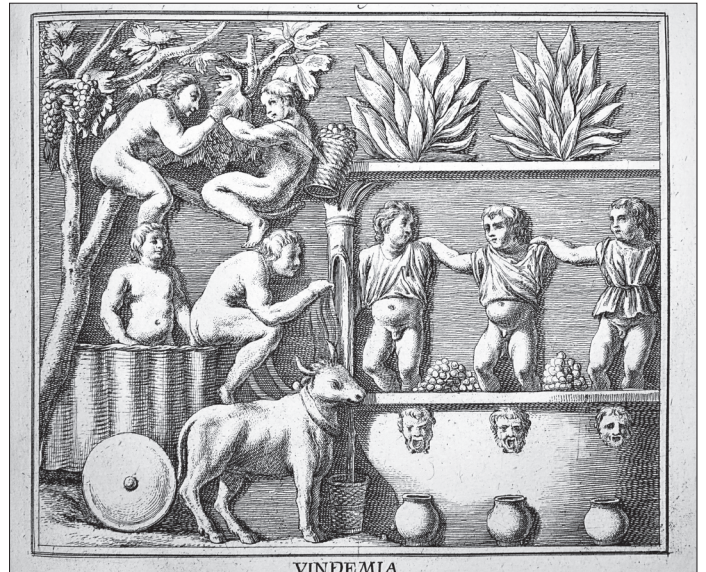
az ember táplálkozására vonatkozik”. S hogy nem csupán a több száz éves, hanem a jelenkori, századfordulós vagy huszadik századi könyvek között is gyakran lelhetni kincsekre, bizonyítja több, ma már kultúrtörténeti értékkel bíró nyomtatvány, melyek – a szorgos keresgélés folytán – felmerültek a könyvtári ismeretlenség homályából. Így az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének táborigazgatójának szakácskönyve 1892-ből (Odo Biron: *Feld-Kochbuch*) vagy a Rex-konzervgyár kiadványa, amely a modern konzerválási/sterilizálási eljárásokat ismerteti, és részletes recepteket is közöl (*Rex-Kochbuch*. Bad Homburg, 1912).

Különlegesen szép nyomdai kivitelezésű egy idő (eszperantó) nyelvű kiadvány: a Tobler csokoládégyár tulajdonosának a Berni Kereskedelmi- és Ipartársulat gyűlésén 1914-ben elhangzott beszédét tartalmazza. A fekete-fehér és színes képekkel gazdagon megtűzdelt Kakao, Chokolado e Suisiana Chokolado-Industria bemutatja a gyár reklámplakátjait, a gyártásban és csomagolásban használatos gépeket, és természetesen a késztermékeket: a legkülönbözőbb formájú, nagyságú, ízesítésű csokoládékat világszép dobozaikban.

Más ínyencségek mellett szemelgethetünk Kugler Géza máig alapműnek számító munkájából: *A legújabb és legteljesebb házi cukrászat...* egykor Dsida Jenő feleségének, Imberty Melindának a tulajdonában volt. Mivel a kötet évszám nélkül jelent meg, kissé több bibliográfiai utána bogarászást igényelt, de megérte: ez az 1897-es, második kiadás ugyanis meglehetősen ritka, világhálós adattárakban, más köz- vagy

Allenreustes. Oestereichisches Kochbuch. Graz, 1792

Vetera-momente Matthaeiorum... Róma, 1778

magángyűjteményből nem ismert. Díszborítója a kiállítás plakátján köszön vissza.

A bemutatásban a különböző italokról sem feledkezett meg a szervező: külön egységben vonul fel a tea, kávé és csokoládé, illetve a sör, bor, pálinka. A magyar irodalomban elsőként Zrínyi Miklós tesz említést a kávéról: „Kávét kicsin findsából hörpölgetének”, így természetesen a *Szigeti veszedelem* idézett passzusa is helyet kapott a tárlóban. Az első magyar természetgyógyásznak, Almási Balogh Pálnak (1794–1867) *A' kávé, thé és csokoládé történeti, természetstóriai, diaeticiái és orvosi tekintetben* (Pest, 1831) című kis kötetéből megtudhatjuk, hogy az orvosok már a reformkorban is óva intettek a fenti nedűk nyakló nélküli fogyasztásától. Különösen a szebbik nemnek címezi intelmeit: „Asszonyainknak egy illy mesterségesen ébresztő italra szükségük nincsen [...] A' kávé őket természetes leplökből kivetkezeti. Azon mértéken túl járdaló elevenség, nagy érzékenykedés, fáradhatatlanul folyó nyelv, mellyeket nálok sokszor a' kávéivás után tapasztalunk, nekik nem mindég természetes tulajdonaik; azok gyakorta következesei azon varázs italnak, melly lelköknek állapotját megváltoztatá.” A könyv a Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár és őre, Róth András Lajos jóvoltából olvasható a Magyar Elektronikus Könyvtárban.

A sörkésztést és a borkultúrát többnyire francia, valamint német nyelvű szakmunkák reprezentálják az egyes technikákat, illetve felszereléseket ábrázoló kihajtható metszetnyaggal. De olvashatjuk itt a tékaalapító Teleki Sámuel fiának, Domokosnak a leírását is a tokaji szőlőhegyekről az *Egynehány hazai utazások...* lapjain (Bécs, 1796), és láthatjuk Bürger Albert híres vásárhelyi sörgyárának reklámját a *Régi és valódi Lócsei-féle Székely Naptár az 1927-ik... évre c.* kiadvány (Marosvásárhely, 1926) utolsó oldalán.

Színesítésként több tárlóba is kézzel festett növénytan könyveket helyezett el a szervező, az *Icones plantarum medicinalium* (Nürnberg, 1781–1785) kötetében a nyomtatott latin növénymegnevezések mellett kézzel beírt magyar nyelvű megfelelőjük is szerepel.

Gyöngéd célzasként a magyar irodalom jeles haspók művelőire, házi kivitelezésű irodalmi étlap is készült válogatott idézetekkel. Legvégül gondoskodás történt arról is, hogy a látogató ne csupán a szemét legeltethesse: az egyes tárlókban és a központi asztalon csinos üvegtálcákban elhelyezett, feliratozott fűszerek kellemes illata lengi be a helyiséget...

T. Veress Éva

Az Áprily-estek bűvöletében

A kötet olyan kordokumentum, amelyben mindig érdemes keresgélni, és alkalomadtán rátalálni a szórványban született kincsekre és itt-ott önmagunkra is.

Tetszetős és szép kivitelű könyvet tartok a kezemben*, emlékkönyvet, amely 2013-ban az Áprily-estek tizedik évfordulójára a Dr. Szász Pál Egyesület gondozásában jelent meg Nagyenyeden. Nagyon sok szál köt e városhoz, hiszen ott láttam meg a napvilágot, ott éltek apai nagyszüleim, oda járunk vissza rendszeresen különböző alkalmakkor. Az Áprily-esteknek is többször voltam meghívott előadója, édesapám, Veress István (1909–2007) születésének 100. évfordulóján pedig megható ünnepségen vehettünk részt, szintén az estek egyikén. Áprily Lajos (1887–1967) különben nagyapámnak jó barátja volt, sokat kirándultak a Nyugati-érchegységbe, ahova édesapám is elkísérte őket.

Az Áprily-estek külön jellegzetesége, hogy mindegyre összegyűjti az Enyedről elszármazottakat, s hogy e találkozások légköre mindig meleg, családias. Ez nemcsak a főszerző Józsa Miklós nyugalmazott magyartanár érdeme, hanem azé az értelmiségi magé is, amely rendszeres résztvevője az esteknek. Gondolok itt Csávossy Györgyre, Bakó Botondra, Dvorácsek Ágostonra és másokra.

Jóleső érzés lapozgatni és olvasgatni a könyvet, amely nem más, mint „kultúrcepppek” gyűjteménye. Az Áprily-estek megálmodója és lelkes főszerzője, Józsa Miklós hónapról hónapra összehozza a „sűrű hagyományú” kisváros, Nagyenyed magyar törzsközönségét és az érdeklődőket. Miklós kezdettől a rendezvény „puritán mindesévé” vált.

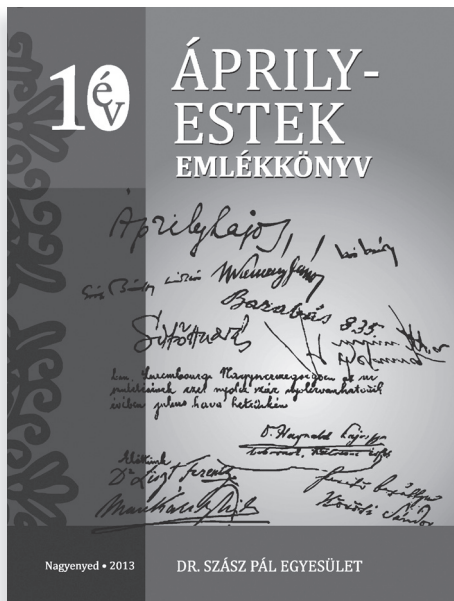
„A kötet az emlékezésen és az emlékeztetésen túl olyan kordokumentum, amelyben mindig érdemes keresgélni, és alkalomadtán rátalálni a szórványban született kincsekre és itt-ott önmagunkra is” – írja a könyv szerkesztője, Bakó Botond. A kötetben olyan jeles enyedi, illetve a városkához kötődő személyiségek írásait olvashatjuk, mint Csávossy György, Bakó Botond, Józsa Miklós, Györfi Dénes, Király László, Dvorácsek Ágoston, hogy csak néhányat említsék. Az Áprily-estek tematikája olyan sokoldalú, amilyen annak névadója volt, aki nemcsak irodalmi

ismereteket adott elő, hanem diákjait a természet szeretetére is nevelte.

Értékmentő kordokumentum ez a könyv. Olyan jeles személyiségekről olvashatunk visszaemlékezéseket, akik már nincsenek ugyan köztünk, de emléküket szívünkben, lelkünkben és elménkben őrizzük, amíg élünk. A jeles személyiségek között említtem Elekes Viktor (1880–1957) rektorprofesszort, Csató János (1833–1913) nemzetközi hírű biológust, Alsó-Fehér vármegye alispánját, és természetesen Áprily Lajos költőnek, tanárnak, természetjáró kirándulónak, természetszerető embernek is emléket állítanak a kötetben. A média tükrében c. fejezet válogatást közöl a napilapokban és folyóiratokban közölt cikkekből, sőt három, leírt szöveggé szerkesztett rádiótudósítás is helyet kapott az írások között. A kötődő írások c. rész az Áprilyhez kapcsolódó és az előadások tematikájában nem szereplő írások gyűjteménye. A Magvas mondások és legek érdekes válogatás az estek anyagából. Különösen értékesnek és hasznosnak tartom az Áprily-estek 2003 és 2013 közötti teljes jegyzékét, valamint a 2003 és 2012 közötti sajtóválogatást. Külön érdekesség számomra a törzsközönség név szerinti felsorolása, találunk köztük orvost, tanárt, könyvtárost, óvónőt, reformátust, unitárius, katolikus lelkészt, egészségügyi asszisztentst, könyvelőt, mérnököt, gyógyszerészt, asztalost, technikust, vállalkozót. Végül színes fotók állítanak örök emléket az egykori rendezvényeknek.

Szép és tetszetős a könyv külsőben és belsőben egyaránt. Dicséretére válik nemcsak a Bakó Botond nyugalmazott tanárnak, hanem a kiadó Dr. Szász Pál Egyesületnek, valamint a kolozsvári Idea és Gloria nyomdáknak is. Csak így tovább, jó munkát, Isten éltesse azokat, akik az Áprily-estek mozgatórugói, akik munkát és fáradságot nem kímélve a múltnak emléket állítanak, a jelen és a jövő építésén dolgoznak!

* 10 év. Áprily-estek emlékkönyv, Dr. Szász Pál Egyesület, Nagyenyed, 2013.

Bántó István

A bukaresti magyarok nyomában

A szerző az átdolgozás folyamán figyelembe vette az első kiadáshoz fűzött javaslatokat, így a könyvnek mintegy harmadát új adalékok alkotják.

Hézagpótló munka jelent meg románul a bukaresti magyarok történelmi útjáról a kezdetektől napjainkig *Bucureștiul maghiar** (*A magyar Bukarest*) címmel. Első kiadása 2011-ben, a második javított és bővített kiadása 2013-ban látott napvilágot. Szerzője, Hencz Hilda könyvtárosként kezdett foglalkozni évekkel ezelőtt a bukaresti magyar élettel. Hosszas, kitartó kutatásainak betetőzése ez a kötet, amellyel nagyanyja, Márkus Julianna emlékének adózik.

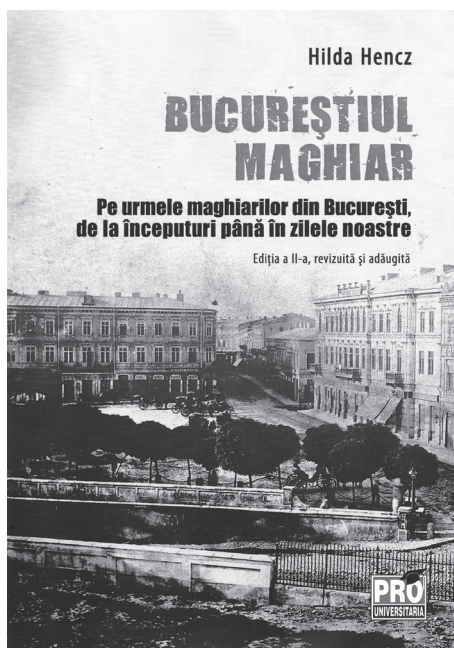
Korábbi kutatásainak összegzését a szerző olyan kötetekben tette le az asztalra, mint a *Magyarok román világban* című kétnyelvű (2009), majd a román nyelvű *Bucureștiul maghiar* című munka (2011), illetve a *Bukaresti magyar időszak kiadványok 1860–2010* című leíró sajtóbibliográfia (2011).

A *Bucureștiul maghiar* 2013-ban megjelent második, javított és bővített kiadása új köntösben látott napvilágot, borítóján Szathmáry Papp Károly fényképével. A kötet új alcímet is kapott: A bukaresti magyarok nyomában a kezdetektől napjainkig. A szerző terjedelmes bevezetőben tájékoztat a második kiadás megírásáról, tartalmi gazdagításáról. Az átdolgozás folyamán figyelembe vette az első kiadáshoz fűzött megjegyzéseket, észrevételeket, kiegészítéseket, javaslatokat, így a könyvnek mintegy harmadát új adalékok alkotják. A könyv négy fejezetre tagolódik: az első a kezdetektől az első világháborúig terjedő időszakot, a második a két világháború közöttit, a harmadik a kommunista időszakot, a negyedik pedig az 1989 decembere utáni közel két és fél évtizedet taglalja. E korszakolás szerint mutatja be a szerző a bukaresti magyarok jogállapotában bekövetkezett változás következményeit: míg az első világháborúig idegen állampolgárokként tartották számon őket, az első világháború óta már román állampolgárok nemzeti kisebbségi sorsban. A kommunista pártállam keretében a hatalom árnyékában hol kedvezőbb, hol jogfosz-

tott volt a helyzetük, az 1989 decembere utáni korszak kedvezőtlen kihatásai dacára a számbelileg és intézményeiben is apadó bukaresti magyarságnak volt elég ereje és akarata a túlélésre.

A könyv első fejezetének alap gondolata az a felismerés, hogy közösségi intézmények nélkül egyetlen közösség, így a szórványban élő magyarság sem őrizheti meg nemzetiségét, nyelvét, vallását. Ezeknek az intézményeknek a létrehozására és tevékenységére irányul a szerző figyelme. Adatok, tények sokaságára alapozva ismerteti a római katolikus és a protestáns felekezetek egyházépítő munkáját, templomok és iskolák létrehozását, társadalmi és művelődési egyesületek megalakítását és működtetését. Mindezt kiegészíti azoknak az értelmiségieknek a bemutatásával, akiknek eme intézmények megalakítása és irányítása a nevükhöz fűződik.

A szellemi élet gyarapodásaként mutatja be a bukaresti első magyar hírlapok, a képes kalendáriumok, az egyesületi értesítők, évkönyvek megjelenését. A szerző nagy érdeme, hogy felkutatott és közzétesz figyelmet érdemlő eseményeket, újabb adatokat, téves dátumokat pontosít, hiányos tényközléseket egészít ki. Forrásmunkákra hivatkozva megerősíti például, hogy Fekete József szobrászművész az alkotója a fővárosi Repülősök emlékművének. Tisztázza például a magyar műépítészek és építésztechnológusok szerepét, akik középületek, szállodák, magánházak tervezése és kivitelezése révén járultak hozzá Bukarest városképének kialakításához. A magyar értelmiségiek szakok szerinti csoportosítása révén lehetővé teszi annak áttekintését, hogy a Bukarestbe került magyar orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, festőművészek, ügyvédek, zenészek, közgazdászok, munkások milyen munkahelyeken dolgoztak; így tudjuk meg például azt, hogy milyen tisztségeket töltöttek be magyar gazdasági és pénzügyi szakemberek román és osztrák-magyar érdekeltségű vál-

latok vezetőségében. Forrásmunkák révén mutatja be, hogy milyen anyagi és szellemi értékekkel gazdagították a magyar szakemberek saját közösségüket, miként járultak hozzá Bukarest fejlődéséhez, milyen ágazatokban és szolgáltatásokban helyezkedtek el a nagy számban idetelepült magyarok.

A szerző részletesen ír a református és főleg a katolikus egyház, valamint a felekezeti oktatás helyzetéről, hitéleti tevékenységéről. Beszámol a 20. század eleji önálló magyar egyházépítésről, a Bálinth János lelkészről szóló titkoszolgálati jelentésekről, a Cuza utcai katolikus templom és iskola létrejöttéről, részleteket ismertet Raymund Netzhammer püspök emlékiratából. Nem hallgatja el azokat a korabeli, idegen állampolgárokra és intézményekre vonatkozó hivatalos rendelkezéseket, amelyek meghatározták a már a 19. század közepén jelentkező magyarellenes előírásokat, intézkedéseket, és a korabeli román sajtó magyarok elleni rendszeres uszításait is ecseteli.

Mint ismeretes, gyökeresen megváltozott a bukaresti magyarság helyzete az első világháború után. Könyvében Hencz Hilda arra keres választ, hogy miként élte meg a bukaresti magyarság ezt a változást, miként hatott ki sorsa alakulására a nacionalista országvezetés szaporodó és szigorodó jogfosztó intézkedéssorozata. A szerző taglalja azokat a nagy erőfeszítéseket, amelyekkel a bukaresti magyarságnak sikerült életre keltenie a túléléshez szükséges közösségi intézményeit. Kimutatja, hogy a jogfosztó törvények dacára a túlélésre berendezkedett szórvány meg tudott maradni életképes közösségnek egyházában és társadalmi, művelődési egyesületeiben; elvesztette ugyan önálló katolikus egyházát, katolikus iskoláit, de megerősödött református egyháza, megőrizte magyar iskoláját, létrejöttek az anyanyelvet és kultúrát ápoló egyesületei. Mindezekre nagy szükség volt ahhoz, hogy ellensúlyozni lehessen az állandóan leselkedő asszimiláció veszélyét.

Újabb nagy megrázkódtatás volt a második bécsi döntés nyomán előállt helyzet. Ez tömeges visszatelepedéseket váltott ki, vagyonok elpredálását okozta, egyéni tragédiákhoz vezetett, szétzilált egy kialakult közösséget, intézményei betiltását, épületei zárolását vonta maga után. Alig maradt helyben magyar értelmiségi. Az itt maradtok helyzetét súlyosbította a felkorbácsolt magyargyűlölet, sokan még otthonukban is félve szólaltak meg magyarul. A háború nagy anyagi veszteségeket is

okozott, közösségi épületek pusztultak el. Az 1944. augusztus 23-i fordulat a jobb élet reményét villantotta fel a sokat próbált bukaresti magyarok körében. Életük egyik biztató eseménye volt, hogy a lebontásra ítélt, de a háború kitörése miatt épen maradt református templomot újra birtokukba vehették, a megmaradt iskolaépületben pedig ősszel megkezdődhetett a tanítás Az új politikai-társadalmi körülmények között megalakult a Magyar Népi Szövetség helyi szervezete, beindult a román rádió magyar adása, megjelent az országos magyar napilap, megkezdődött a tevékenység a Zalomit utcai magyar házban. Mindezt egy újabb korszak nyitányaként taglalja könyvében Hencz Hilda.

A szerző részletesen ír a református és főleg a katolikus egyház, valamint a felekezeti oktatás helyzetéről, hitéleti tevékenységéről.

Ezt az új korszakot a könyv harmadik fejezete tárja elénk A kommunizmus korszaka címmel. Ebben az időszakban az új hatalom felszámolta a hagyományos magyar közösségi intézményeket, fokozatosan elsorvasztotta az egyházak életét, céljai szolgálatába állította az iskolát, a közművelődést. Új magyar intézményeket hozott létre – lapszerkesztőségeket, könyvkiadói részlegeket, minisztériumi nemzetiségi igazgatóságokat, bővítette a rádió magyar szerkesztőségét. Ezek a későbbi évek folyamán újabbakkal bővültek (Kriterion Könyvkiadó, a Román Televízió magyar adása, A Hét c. hetilap stb.). Ezek működéséhez jelentős számú értelmiségit helyeztek Bukarestbe. Soha olyan sok magyar értelmiségi nem dolgozott a fővárosban, mint azokban az években. Számos erdélyi magyar író, költő, szerkesztő élt és alkotott itt, de szép számú képzőművész, zenész, sportoló is. Egyetemi oktatók tanítottak a felsőoktatásban, szakemberek munkálkodtak a tudományos kutató intézetekben, jelen voltak minisztériumokban, a felső párt-szervekben. Szakmunkások, mérnökök, technikusok százai dolgoztak ipari vállalatokban, építkezéseken, szolgáltatásokban. Figyelmet érdemlő megállapítás, hogy bár számbelileg megnőtt a szórvány, társadalmi szerkezete pedig minőségileg javult az értelmiségi réteg gyarapodásával, mégsem alakulhatott ki közösségi élet, mert a hatalom nem

engedélyezte magyar társadalmi, művelődési, szakmai egyesületek megalapítását. Csak az egyházak keretében zajlott erősen korlátozott közösségi élet és a Petőfi Művelődési Házban időnként élénkítő művelődési tevékenység. A lapok, a rádió, a tévé, a könyvkiadók szerkesztőségeinek bemutatásával, a társadalmi, felsőoktatási, tudományos, művészeti intézményekben dolgozó szakemberek számbavételével a szerző képet ad arról az értékmegőrző és -teremtő szellemi munkáról, amely ebben az időszakban Bukarestben kibontakozott.

Könyvének utolsó fejezete a bukaresti magyarság 1989 decembere utáni időszakát taglalja. Elemzésének sommás következtetése, hogy elkezdődött a szórvány gyorsuló leépülésének folyamata, amely végül is felszámolásához vezet. Az okok között említi a magyarok számának nagymértékű csökkenését a hazatelepések okán, az államilag támogatott intézmények megszűnését, a vállalatok csődjét, az építkezések leállítását, a kutatóintézetek elsorvadását. A megfogycsökkentett szórványnak sikerült ugyan újrateregetnie bizonyos közösségi intézményeket, megerősítenie egyházi életét, száma gyarapodott az RMDSZ parlamentben és államigazgatási intézményekben dolgozóival, ami viszont az elemző szerint nem ellensúlyozza a felgyorsult asszimilációt. A szerző érvelései, minősítései között óhatatlanul felbukkannak vitathatók, szubjektív fogantatásúak, személyiségek megítélésében, a helyi és országos problémák tárgyalásában aránytalanságok is tapasztalhatók, ez viszont semmit nem von le a kötet értékéből.

Hencz Hilda könyve gazdagon dokumentált, szakmai igényességgel összeállított, fényképekkel bőven illusztrált munka, amely terjedelmes bibliográfiát és névjegyzéket is tartalmaz. Recenzesei dr. Lucian Boia egyetemi tanár, dr. Mihai Chioveanu egyetemi docens. A kötet alap gondolata az anyanyelvben és nemzeti kultúrában való megmaradásért folytatott küzdelem a román állam magyarellenes törvényhozása és a folytonosan leselkedő asszimiláció ellenében. Legyen szabad válaszolnom az utolsó fejezet kérdőjeles alcímére: lesz-e még holnap? Igen, lesz magyar holnap Bukarestben. A történelem fonsorlatjai kiszámíthatatlanok.

* Hilda Hencz: *Bucureștiul maghiar. Pe urmele a maghiarilor din București de la începuturi până în prezent (A magyar Bukarest. A bukaresti magyarok nyomában a kezdetektől napjainkig – sz. m.), Pro Universitaria Kiadó, Bukarest, 2013.*

Mócsy Ágnes |

Ősrobbanás, ma

*... az Ősrobbanás
csupán egy másodperc
egymilliomodja eltelte
után töltötte be
a világegyetemet...*

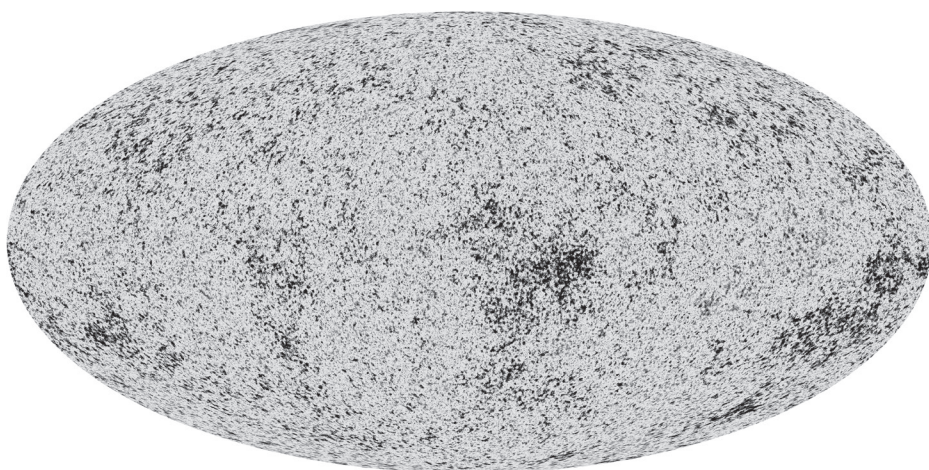
Kellemes tavaszi délután friss zöld fűvel borított messze nyúló földhalom előtt szarvasok, pulykák és libák nyugalmasan kalandoznak körülöttem. Elvéve madár csiripelés száll a csendben. Jól esik ez a higgadt nyugis pillanat. A földhalom alatt két szupravezető mágnesgyűrűben a világ legerőteljesebb eseménye zajlik. Első sorból nézed az újszülött világegyetem egyik legkorábbi pillanatának újraképzését, a legősibb anyag létrejöttének megismétlését. A világ sokoldalú részecske gyorsítója előtt állsz, a Relativisztikus Nehéz Ion Gyorsítónál (Relativistic Heavy Ion Collider, RHIC) a Brookhaveni Nemzeti Laboratóriumban, New York államban. Elképedve veszed tudomásul, hogy valóban, az az anyag, ami az Ősrobbanás csupán egy másodperc egymilliomodja eltelte után töltötte be a világegyetemet, újra létrehozható itt és most, földi laboratóriumokban. Ebből az anyagból keletkezett minden anyag, amit ma el tudsz képzelni. Még egy mély lélegzet, és visszatérsz a négy emelet magas építménybe, ami egy óriás digitális fényképezőgép otthona. Csatlakozol a fizikusokhoz, akik képernyőn követik a heves kis-ősrobbanásokat, és az adatokat szerteküldik nemzetközi intézményekbe kielemezés céljára. Lenyűgöző. Ez tudomány, nem tudományos fantasztikum.

A világegyetem származása és helyünk az univerzumban az emberi gon-

dolkodás élvonalában áll ősidők óta. Ennek megértése változott és gazdagodott az évszázadok során. Ma, egy-egy évszázadnál is fiatalabb tudományos eredet-történet áll rendelkezésünkre, történet, amely bizonyítékokon alapszik, és amelynek elengedhetetlen része a többoldalú tesztelés. Mindez fajunk, az ember, nagyszerű teljesítménye.

Modern eszközök segítségével felfedeztük, hogy sokkal több van odakint az űrben, mint ezt egyszerűbb megfigyeléseink alapján naivan hinnénk. A Hubble Űrtávcső (Hubble Space Telescope, HST) több mint húsz éve kering az űrben, és lélegzetelállító fényképeket készít távoli helyekről. A HST tizenegy napig szemlélt egy fikarcnyi, csupán 1/10 milliommód foltot az égen, amit azért választottak, mert teljesen üres, unalmas térnek tűnt, ahol csillagok nem látszóttak. A kép elkészültekor mindenki álla leesett, hisz rajta körülbelül tízezer galaxis látható. Minden egyes ragyogó pont ezen a képen egy különálló, a miénkhez, a Tejúthoz hasonló galaxis. És mindegyik galaxis többszáz milliárd, a miénkhez, a Naphoz hasonló csillagot, és valószínű ehhez tartozó naprendszer tartalmaz. Megihletve, áhítattal elmerülsz a képbe. Honnan származik mindez? Hogy került oda? Hogy alakult ki ez az óriási bonyolult rendszer?

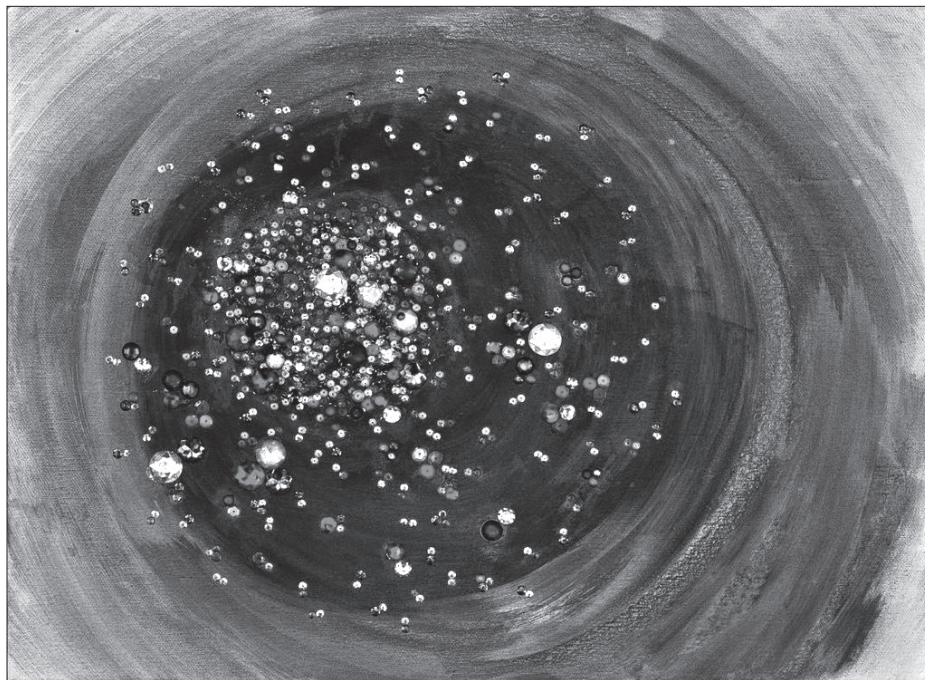
Világegyetemünk 13,82 milliárd éve, az Ősrobbanásbeli születése óta gyorsított ütemben tágul. Ezt a felfedezést 2011-ben Nobel-díj pecsételte meg. Mint minden más esetben is, a tágulás következménye lehűlés. A világegyetem is ezt teszi. Eszerint tegnap a világ egy kicsit kisebb, és egy kicsit melegebb volt, mint ma. És ennél is egy kicsit kisebb és melegebb tegnapelőtt. Ha visszatekerjük az időt 13,82 milliárd évet, azt találjuk, hogy a világegyetem jelentősen kisebb volt, és majdnem elképzelhetetlenül melegebb, mint ma. Ez azt is jelenti, hogy a szó legszorosabb értelmében az égvilágon minden, az összes szétszórt galaxis, a miénket is beleértve, be volt szorítva egy futballpályánál kisebb térbe. Csak a mi galaxisunk mérete 100 000 fényév (1 fényév az a csillagászati távolság mértékegység, amit a fény 300 000 km/másodpercsebesség-

A világegyetem születéséből maradt fény, a kozmikus mikrohullámú sugárzás (CMB): Melegebb és hidegebb foltok, melyek kezdetben kisebbek, mint egy proton, de az univerzum tágulásával megnöttek hogy létrehozzák a struktúrát amit ma a kozmoszban látunk. Planck ESA jóvoltából.

gel befut egy év alatt), a Nap pedig közepes méretű csillag létére is 1 400 000 km átmérőjű. Most helyezd az összes több száz milliárd galaxist a futballpályára. Zsúfolt parti ez, egy őrülten sűrű és szuper forró helyszínen. Kik a parti résztvevői? Ilyen extrém körülmények között milyen anyagról van szó?

Ha a sűrűség és a hőmérséklet szélsőségesen magasat elér, az anyagból kvark-gluonplazma (QGP, kvark-gluon „leves”, kvarkanyag) lesz. Ahhoz hogy megismerkedjünk a QGP-vel és a parti résztvevőivel, előbb nézzünk be az anyagi dolgok mélyére (ez lehetsz te, én, a levegő, az Eiffel-torony, bármi, ami eszedbe jut). Bármely anyagban egy tízedmilliárdod méter (10^{-10} m) mélységében különböző atomokkal találkozol, ezek a periódusos rendszer elemei. Normális körülmények közt a stabil atomokat az atommag és az azt körülvevő elektronfelhő között ható elektromágneses erő összetartja. Az elektronok mellett tovább haladva 10 000-szer mélyebben feltárul az atommag alépítménye, protonok és neutronok, amiket az erős csatolás tart össze magként. A protonok és neutronok belsejében a legkisebb összetevők, a kvarkok üdvözölnek. Korszerű ismeretünk alapján ez végálmás, ők az anyag elemi építőkövei. Elszigetelt atomot, egyéni protonokat, neutronokat lehet látni, viszont elszigetelt kvarkot önmagában nem. Az erős kölcsönhatás a kvarkokat örök bezártság-ra ítéli, ezeket máselemi részecskék, a gluonok összetett részecskékbe „ragasszák”. A proton és neutron, például három kvarkot tartalmaz. Ha megpróbálnád az egyiket eltávolítani, valami nagyon furcsa történik: minél erősebben húzod, a „ragasztó” annál erősebben köt. Ez az érdekes tulajdonság az erős kölcsönhatás lényege, alapvetően eltérve az ismertebb gravitációs és elektromágneses erő megszokott tulajdonságától, hogy a távolság növekedésével erejük csökken. De mi történik, ha egyre erősebben próbáljuk a kvarkot a protonból kiráncigálni? Elegendő energiával a „ragasztás” elszakad, mint egy gumiszalag. És ugyanúgy, ahogy ennek eredményeként két gumiszalagdarabban maradunk, a befektetett energia két új kvark (pontosabban egy kvark és az antianyag megfelelője, egy antikvark) létrehozására használandó, így végül két új összetett részecske jön létre, ahelyett, hogy egy kvark kiszabadult volna. Einstein híres $E = mc^2$ egyenlete szerint így lesz energiából anyag és antianyag. Minél több energiát fektetünk be, annál több részecskét termelünk. Temérdek energiával olyan nagy részecskesű-

Egy művész rálátása az anyag keletkezésére: a kvarkanyag bezárulása összetett részecskékbe. Sarah Szabo jóvoltából.

rúség érhető el, amiben a kvarkok és gluonok már nem tartoznak egyértelműen egy adott részecskéhez, így szabadon mozoghatnak egymás között. Ez a kvark-gluon „leves”.

A kvarkok közötti erős kölcsönhatás csak akkor gyengül, ha a proton belsejébe merészkedünk, egymilliomod milliárdod centiméternél (10^{-13} cm) kisebb távolságokra. A fizikusok ezt a kölcsönhatás „kikapcsolását” aszimptotikus szabadságnak hívják. E sajátos jellegzetesség felfedezése elnyerte az 1997-es Nobel-díjat. Ez az a tulajdonság is, amely lehetővé teszi, hogy bekukkantsunk az időkhajnalára, a korai világegyetembe. A kvantummechanika szerint rövid távolság a részecskék közt nagy energiának felel meg. A részecskék átlagos mozgási energiája nem más, mint a közismert hőmérséklet. Minél magasabb a hőmérséklet, a részecskéknek annál több mozgási energiája van, és annál erőteljesebben ütköznek. Rendkívül magas hőmérséklet rendkívül nagy energiának felel meg, ami rendkívül rövid távolságot jelent. Mivel a kvarkok ilyen rendkívül rövid távolságokon élnek, ahol az aszimptotikus szabadság megnyilvánulása várható, extrém energiákra van szükség ahhoz, hogy ezt elérjük, és a kvarkanyagot felszabadítsuk. És itt extrém alatt Celsius-fokok milliárdjait értem. A világegyetemben ma már sehol nincs ilyen forróság, még a legforróbb csillagok közepén sem. De ha időben visszautazunk, egymilliomod másodperccel

az Ősrobbanás után valóban szuper forró infernó állapot volt, és a világminőség, mint elektronokkal fűszerezett kvark-gluon „leves” létezett.

De hogy lett a QGP „levesből” több száz milliárd galaxis, bennük pedig több száz milliárd csillag és naprendszer? Hogy alakult ki a kvarkanyagból a ma ismerős anyag, amiből minden készült, beleértve magunkat is? Ez a kozmikus fejlődés története.

**Az Ősrobbanás után
a világegyetem azonnal
rohamos tágulásnak indul,
s ennek következtében
a kvarkanyag gyorsan kezd
kihűlni.**

Az Ősrobbanás után a világegyetem azonnal rohamos tágulásnak indul, s ennek következtében a kvarkanyag gyorsan kezd kihűlni. Eközben ott leselkedik a bezáró erős kölcsönhatás, azt várva, hogy a kvarkokat és gluonokat fogságba ejtse. Amikor a hőmérséklet kétbillió Celsius-fok alá csökken, a vízgőz esőcseppé kondenzálásához hasonlóan, a kvarkanyag összetett részecskékké, többek között protonokká és neutronokká áll össze. Ezen fázisátmenet végbemenetelekor kozmikus óránk csupán egymilliomod másodper-

Egy űrtávcső időben visszanéz az Ősrobbanásra és a korai világegyetemre (bal) és a STAR detektor visszanéz egy kis-ősrobbanásra két arany atommag ütközésekor és a korai kvarkanyag mélyére (jobb). Alexander Doig jóvoltából.

et mutat, és a világegyetem Naprendszerünk méretére tágult, mindössze 300 milliárd km széles. Amire egy teljes másodperc eltelik, a világegyetem pár milliárd fokra lehűl, és megnő néhány fényévnnyire, mint a távolság a Nap és a legközelebbi csillag közt. A tágulás és kihülés folytatódik, s amikor százmillió fokra lehűlt, akkor a protonok és a neutronok összetapadhatnak az első könnyű atommagokat létrehozva. Két perc telt el a kezdetektől fogva. A világegyetem további tágulása és kihülése meglehetősen eseménytelenül folytatódik az elkövetkező 380 000 évig. Amikor a hőmérséklet eléri a 3 000 Celsius-fokot, már csak fele olyan forró, mint a Nap felszíne, és a részecskék mozgása elég lassú ahhoz, hogy az elektronok és atommagok atomokká egyesüljenek. Ezt követően azonnal a világegyetem átlátszóvá válik, és ez az első alkalom, hogy a fény átragyog a továbbá is táguló téren. Ma, 13,82 milliárd évvel később, még mindig ebben a fényben, az Ősrobbanás fényében fürdünk, és ezt kozmikus mikrohullámú háttérsugárzásnak (Cosmic Microwave Background, CMB) hívjuk. Hideg fürdő ez, -270 Celsius-fokos (2,73 fokkal az abszolút nulla felett), a világegyetem jelenlegi hőmérséklete. A CMB véletlenszerű felfedezése 1965-ben megnyerte az 1978-as Nobel-díjat, mivel megerősítette az Ősrobbanás-elmélet előrejelzését, szilárd talajra emelve ezt az elméletet. A legmodernebb szuperpontosságú CMB mérések apró eltéréseket mutatnak az egyébként sima képen, amely kis hőmérséklet és sűrűség ingadozásokat jelez. Ezek a kisméretű melegebb és kicsit sűrűbb területek azok, ahonnan később galaxisok, csillagok, bolygók és emberek kialakulnak. Viszont a CMB kibocsátása után még 400 millió évnek kell eltelnie mielőtt a táguló univerzum készen áll az első csillagokat megszülni, véget

vetve az úgynevezett sötétkornak. Ezek az első csillagok elkezdi az első nehéz elemeket összekovacsolni termonukleáris fúzió révén: hidrogént héliummá, majd héliumot szénre, aztán szénre oxigénné, és így tovább. Így élnek a csillagok. Amikor már nincs mit égetniük, kiégnek, meghalnak, anyagukat visszabocsátják az űrbe. Így válik az első generációs csillaghamuja a második generációs csillagok és ezek bolygóinak kiindulási anyagjává.

Térjünk vissza a Földre, egy harmadik generációs csillag körül forgó bolygóra, ahol fizikusok tudományos felfedezések határait feszegetik. Vissza a földhalom alatti részecskegyorsítóhoz Brookhavenbe, vagy ennek testvérehez a svájci CERN-be. Itt az atomzúzóban hozzuk létre a világegyetem születésénél létező végletes körülményeket és reprodukáljuk az ősi kvarkanyagot. Új felfedezések mindig a fizika szélsőségén jönnek létre. Ez esetben bezsúfoljuk a legnagyobb energiát a legkisebb területbe. Ez úgy történik, hogy nehéz atomokat, aranyat vagy ólmot először levetkőztetünk összes elektronjaiktól, így 200 protonból és neutronból álló atommagot kapunk. Ezeket két, több kilométer hosszú földalatti szupravezető mágnesgyűrűben a fénysebesség 99,99%-ra gyorsítjuk. A két gyűrű találkozásakor az atommagok egymásba ütköznek. Az energia, ami ezekben az ütközésekben letétbe kerül elég nagy ahhoz, hogy olyan forró környezetet hozzon létre, amelyben a protonok és neutronok szétolvadnak. A rendelkezésre álló energia még ahhoz is bőszeges, hogy sokkal több új kvarkot, antikvarkot és gluont is gyártson. Az RHIC-ben elért kvarkanyag hőmérséklete négybillió Celsius-fok, s ezt a Guinness-rekordok könyve, mint a legforróbb mesterséges hőmérsékletet könyvelte el. Mégis hogy lehet a Nap közepénél 300 000-szer nagyobb hőmér-

sékletet gyártani, s e közben a labort és környékét mégsem leolvasztani? A frissen gyártott kvarkanyag nagyon kis helyen, egy trilliomod centiméteren (10^{-15} m) és csak szuper rövid ideig, 10^{-23} másodpercig létezik, azonnal elpárolog. Ennek az óriási energiasűrűségű tűzgömbnek hatalmas a belső nyomása, 1030-szorosa a légköri nyomásnak, ezért a kvarkanyag rendkívül gyorsan kitérül és lehűl, visszazárul összetett részecskébe, amelyek a többemeletnyi magas detektorokba repülnek. Az óriási digitális fényképezőgép által készített kép kimutatta amint egy ilyen ütközésben keletkezett több ezer részecske energiáját a detektorba lerakja. A másodpercenkénti mintegy 10 000 ütközés mindegyike ehhez hasonló képet termel. Nekünk a több milliárd képből kell kikövetkeztetni, hogy mi történt az ütközés legkorábbi szakaszában, és ebből kell megtanulni részleteket a kvarkanyag tulajdonságairól. Ez hasonló ahhoz, ahogy az Ősrobbanás korai részleteiről a CMB fény kielemezésével értesülünk. A brookhaveni RHIC adatok kielemezése meglepő felfedezést kínált: a kvark-gluon plazma nem mint a várt gáz, hanem mint egy folyadék viselkedik. Nem akármilyen folyadék, hanem az egyik legtokélatebb valaha létező, amely szinte ellenállás nélkül folyik. Ez azt jelenti, hogy a kvarkanyagbeli aszimptotikus szabadságot a kvarkok hatalmas sűrűsége beárnyékolja. Így mindebből nemcsak a korai világmindenségről tanulunk, hanem az erős kölcsönhatás természetéről is.

... a kvarkanyag hőmérséklete négybillió Celsius-fok, a legforróbb mesterséges hőmérséklet.

Ezt tudjuk ma. Az információ további leleplezése folytatódik. Kísérletek, megfigyelések, szuper számítógépek, több ezer fizikus agyteljesítménye a világ minden tájáról (olyan országokból is, amelyek különben nem a legjobb barátok) együtt munkálkodik azon, hogy a világegyetem mély szépségét leleplezze, s elmondja az univerzum eredetének és fejlődésének történetét, elképzelhetőleg a legszebb, bizonyítékon alapuló történetet. A természet az igazat mondja, nekünk kell ezt feltárni és megérteni, az igazságot pedig világszemléletünk szolgálatába állítani, mint a lovat a lovas kocsi elé, nem pedig fordítva. Szállj be hát a lovas kocsi-ba és hagyd, hogy hazavigyen.

Meghívó a XXI. Bartalis János versmondó/énekelt vers vetélkedőre

A brassói Apáczai Csere János Közművelődési Egyesület Hervay Gizella (1934–1982) költő, író és műfordító születésének 80. évfordulója tiszteletére szervezi meg a XXI. Bartalis János versmondó/énekelt vers vetélkedőt november 6–9-én a Cenk alatti város Reménység Házában.

Két csoportban lehet jelentkezni:

1. Versmondó,
  2. Énekelt vers (megzenésített vers, hangszeres kísérettel).
- Ugyanaz a versenyző jelentkezhet mindkét kategóriába!

A vetélkedő irodalmi anyaga mindkét kategóriában:

- Hervay Gizella egy szabadon választott verse/megzenésített verse,
- egy kortárs magyar költő szabadon választott verse/megzenésített verse.

Egy-egy vers előadási ideje nem haladhatja meg a 6 percet!

Részvételi tudnivalók:

A versenyen részt vehet minden, 16. életévét betöltött versmondó/énekmondó (felső korhatár nincs), aki nem hivatásos színművész/előadóművész.

Ha a versenyző mindkét kategóriába jelentkezik, az irodalmi anyag mindkét esetben kötelező (nem lehetséges összevonni pl. egy verset elmondani, másikat énekelni)!

Jelentkezési határidő: 2014. október 13.

A jelentkezési lapnak tartalmaznia kell a versenyző nevét, lakhelyét, személyazonossági igazolványa/útlevele számát, személyi számát (CNP), foglalkozását, munkahelyének megjelölését (diákok esetében az oktatási intézmény nevét), e-mail címét, telefonszámát, a kötelező-, illetve a választott vers címét és szerzője nevét.

A jelentkezési lap elküldhető a hbeszter@index.hu, hbe10.18@gmail.com e-mail címre, a 0268 472 101-es faxszámra vagy az 500168 Braşov, str. Gen. Dumitrache, nr. 20, bl. 257, ap. 9, (Házy Bakó Eszter) postacímre.

A szervező visszaigazolja a jelentkezést és közli a további tudnivalókat.

A versenyzőnek rendelkeznie kell egy művelődési/oktatási intézmény/civil szervezet ajánlásával. Egy ajánló intézményt/civil szervezetet legtovább három versenyző képviselhet!

A versenyzők a rendezvény ideje alatt teljes ellátásban részesülnek (szállás és étkezés). Utazási költséget nem térítünk meg. Kísérőt csak kivételes esetekben, a jelentkezők száma függvényében fogadhatunk. A kérelmezőnek fizetnie kell a szállás és az étkezés költségeit.

Minden versenyzőt könyvcsomaggal jutalmazunk. Az első három helyezett mindkét kategóriában a pénzjutalom mellett jelentős ajándékcsomagban is részesül. Az elért eredmények sorrendjében számos különdíjat osztunk ki, intézmények, egyesületek, magánszemélyek adományait.

További részletek: hbeszter@index.hu, hbe10.18@gmail.com, telefon: 0040 740 420 638.

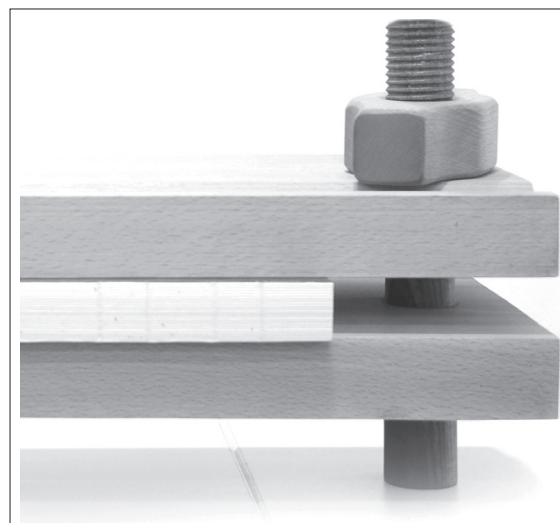
Adj, király, katonát! – Adj további olvasnivalót!

A Magyar Ifjúsági Tanács (MIT) idén is pályázatot hirdetett olyan irodalmi művek megírására, amelyek az *Áldás, népszerűség* mozgalom célkitűzéseire igazodnak, és amelyek a már nyolcadik éve zajló *Adj, király, katonát!* elnevezésű csoportos ifjúsági vetélkedők további forrásanyagai lehetnek. A pályázatra a gyermekek mesét, novellát,

elbeszélő költeményt írhattak ahhoz kapcsolódóan, hogy a család érték, a gyermek Isten áldása, nagycsaládban élni jó, a testvéri összetartozás megélésé pedig öröm.

Az első helyezett 400 lejes pénzdíjat, a második könyvcsomagot kapott, a harmadik pedig ingyenesen vehet részt a Hun táborban.

A 8. *Adj, király, katonát!* mesepályázat győztesei: 1. díj: Gondos Borbála (Kézdivásárhely, Petőfi Sándor Gimnázium) – A szegény asszony jutalma; 2. díj: Gábor Lehel (Kissolymos, Augusztinovics Pál Általános Iskola) – A szegény favágó; 3. díj: Sánta Boglárka (Nagybacon, Koncza Samu Gimnázium) – A fehér sólyom üzenete.

*erdélyi magyar
könyvek egy térben*

**I D E A
K Ö N Y V T É R**

RO-400193 Kolozsvár • Tordai út 4. szám • 0747 11 22 64 • www.ideakonyvter.ro • facebook.com/ideakonyvter

Gyimesi csángó keresztalja